

TÜRK - ERMENİ SORUNUNUN PSİKOLOJİK BOYUTU

(PSYCHOLOGICAL DIMENSION OF TURKISH-ARMENIAN DISPUTE)

Erol GÖKA

Prof. Dr. Psikiyatri Uzmanı
Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi
Meram Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı
erolgoka@hotmail.com

Murat BEYAZYÜZ

Uzm. Dr. Psikiyatri Uzmanı
Ankara Gölbaşı HASVAK Devlet Hastanesi
beyazyuz@yandex.com

Öz: *Türkler ile Ermeniler arasında çözüme kavuşamamış bir sorunun varlığı, her iki toplumun ve uluslararası alanda bu toplumlara temsil eden devletlerin müzminleşmiş bazı sıkıntılar yaşamasına sebep olmaktadır. İki toplumu da olumsuz olarak etkileyen bu sorun, şimdiye kadar çeşitli sosyal bilim disiplinlerinin araçlarıyla irdelenmeye çalışıldıysa da elde edilen sonuçlar derde deva olamamıştır. Sorunu münferit barış girişimleri, kardeşlik söylemleri, kültürel ortak paydaların öne çıkarılması gibi yollarla çözebileceğine inanan duyarlı bazı insanlar da çabalarının neticesinde umduklarını elde edememişlerdir. Gelinek nokta ve devam etmekte olan, çözüm vaat etmeyen süreç, konunun daha farklı bir perspektiften ele alınması gerektiğinin ve farklı tetkik araçlarıyla incelenmesinin şart olduğunu düşündürmektedir. Psikoloji biliminin sosyal psikoloji, politik psikoloji gibi alt disiplinleri, son elli yılda gerek teorik birikim ve gerek pratik araştırmalar bakımından oldukça ilerleme göstermiştir. Bu ilerlemeler sayesinde psikoloji biliminin toplumsal-politik konuların ele alınmasında farklı bir perspektif sunmak ve farklı tetkik araçları sağlamak bakımından oldukça faydalı hale geldiğini iddia etmek mümkündür. Psikolojik bakış açısı, makro düzeyde analizler yerine kişisel (intrapersonal) süreçlerden başlayarak, kişilerarası (inter-personal), grup-ici ve gruplar-arası ilişkileri belli bir sıra ile mikro düzeyden makro düzeye doğru analiz etme yolunu seçtiği için toplumsal-politik sorunların daha detaylı biçimde anlaşılmasına aracılık edebilir. Türk ve Ermeni toplumları arasındaki sorunu psikolojik perspektiften ele alan birkaç çalışma mevcutsa da psikolojinin konu hakkında ufuk açıcı bir rol oynayabilmesi için bu tür çalışmaların sayısının artması gerekmektedir.*

Bu yazıda Türk ve Ermeni toplumları arasındaki sorun, psikoloji biliminin araçlarıyla ve çözüme ulaşmanın ön şartının sorunun doğru anlaşılması olduğunu benimseyen bir bakış açısıyla ele alınmaya çalışılacak ve çözüm yolunda atılması gereken ilk ve en doğru adımın ne olması gerektiği tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Türk-Ermeni sorunu, seçilmiş travma, sosyal psikoloji, tarihsel psikoloji, Ermeni sorunu ve çözümü.*

Abstract: *The existence of an unsettled problem between Turks and Armenians is causing some difficulties for both societies and states that represent these societies at international platforms. Although the problem that is troublesome for both parties has been being elaborated by the tools of various social science disciplines, the results couldn't turn out to be as effective remedies. Some sensible promoters who believe that the problem can be solved by some efforts such as individual peace endeavors, discourses of brotherhood, putting forward the cultural denominators, were disappointed at the end of their efforts. Recent situation and the ongoing process which has been in an abeyance suggest that the subject must be handled from a different perspective and must be further investigated by different instruments. Some subfields of psychology such as social psychology and political psychology have advanced especially during the last fifty years, with regard to both theoretical accumulation and practical researches. It can be asserted that the science of psychology has become quite useful by means of these progress, namely it is now able to present a different perspective and provide different instruments for the researches of social-political issues. While psychological point of view prefers an analyze method starts from the intrapersonal process to proceed subsequently throughout the inter-personal, intra-group and inter-group relationships, in other words from micro-level analyses to macro-level analyses instead of a method directly oriented to macro-level analyses, psychology, as a science can be a mediator for understanding the social-political problems more closely. Although there are few studies handling the problem between Turkish and Armenian societies from a psychological perspective, to make psychology play a stimulating role about this problematique, there is a need for more studies in this field. In this article, this problematique will be taken in hand with the tools of psychology and a perspective embracing the fact that, understanding the problem correctly is the first prerequisite of the solution; and what the first and most appropriate step must be for solution will be discussed.*

Keywords: *Turkish-Armenian problem, selected trauma, social psychology, historical psychology, Armenian problem and the solution.*

Nesnellik Sorunsalı

Türk ve Ermeni toplumları arasındaki sorun üzerinde ciddi analizler yapmak, her zaman için nesnellik sorunsalıyla yüzleşmeyi gerektirir. Konu üzerinde analizler yapmaya kalkışan herkes, son yüz senede yaşanan birçok olayın etkisiyle birbirine karşı son derece önyargılı hale gelmiş olan ve bu önyargılar sebebiyle konuyla ilgili her tür fikir üretimine kendini savunmaya hazır bir ruh haliyle yaklaşan tarafların sert eleştirilerine karşı hazırlıklı olmak zorundadır. Konunun hassasiyeti göz önünde bulundurulduğunda, bu sert eleştirilerin anlaşılabilir ve hoş görülebilir olduğu söylenebilir. Zira analizi yapan kişi taraflardan birini mutlak biçimde haklı görmediği müddetçe her iki tarafın da tepkisini çekme riskini üstlenmek mecburiyetindedir. Riskler arasına nesnel olma gayretinin “hıyanet” şeklinde nitelendirilmesi gibi bir durum da eklenebilir. Bütün bu riskleri görmezden gelsek bile nesnellik sorunsalını aşmış olmayız. Toplumlar arasındaki sorunları ele alırken, hiçbir nesnellik gayretinin mutlak nesnelliğe ulaşamayacağını, ancak böyle bir mutlaklığa yaklaşabileceğini kabullenmekle işe başlamak nesnellik sorunsalını aşmakta ilk adım olarak görülebilir.

Türk ve Ermeni toplumları arasındaki sorunu farklı bir perspektifle ele alma niyetiyle yola çıkarken nesnellik konusunda bu açıklamaları yapmaya kendimizi mecbur hissetmemiz, taraflardan birini rahatsız edecek analizlere bilendiğimiz şekilde yorumlanmamalıdır. Bu açıklamaları yapmaktan muradımız, her iki tarafı da doğru anlayabilmek ve sorunun tam bir portresini ortaya koyabilmek için daima nesnel olma sorumluluğunu hissettiğimizi göstermektir. Bu nedenle okuyucumuza en baştan şu uyarıda bulunma gerekliliğini hissediyoruz: Bu yazının yazarları, birer hekim ve birer psikiyatrist olmanın kendilerine sağladığı düsturlar sebebiyle, her insanı ve her toplumu ön yargısız biçimde anlamaya son derece hazır oldukları kadar, birtakım spontane zihin süreçlerine kendilerini teslim ederek yersiz suçluluk duygularına kapılmayacak ve işlemedikleri bir fiil için özür dileyerek muvakkat vicdani rahatlamalara başvurmuyacak kadar bilimsel ve gerçekçi bir duruşa sahiptirler.

Sorunun Adlandırılması ve Tanımlanması

Türk ve Ermeni toplumları arasındaki sorunun nasıl adlandırıldığı ilk bakışta önemsiz bir ayrıntıymış gibi görünebilir, fakat sosyal psikoloji perspektifinden konuyu ele alırken adlandırmadaki lakayt bir tutum bilimsel bir konumlanışın tam olarak sağlanmasını engelleyebilir. Böyle bir hataya düşmemek için iki toplum arasındaki sorunun sosyal psikolojide hangi konunun içinde ele alınması gerektiği üzerinde düşünmek gerekir. Bu

düşünce bizi sosyal psikolojideki “gruplar-arası süreçler”, “grup süreçleri”, “gruplar-arası ilişkiler”, “gruplar-arası çatışmalar” gibi başlıklara doğru yönlendirir.

Psikoloji merceğinden bakıldığında toplumlar büyük gruplar olarak değerlendirilebilir.¹ Küçük gruplar üzerinde yapılan çalışmalardan yola çıkılarak büyük gruplar hakkında üretilen teorilere bugün gerek sosyal psikolojide gerek diğer beşeri bilimlerde sıklıkla başvurulmaktadır. Aynı teoriler bizim konumuza da açıklık getirmeyi vaat etmektedir. Bu nedenle iki toplum arasındaki sorunun iki büyük grup arasındaki bir ilişki sorunu olarak görülmesi gerekir.

Anadolu’da yaşayan ve birbiriyle bir şekilde ilişki içinde olan iki farklı topluluk birbirini hiçbir zaman sorun olarak tanımlamamıştır. Mesela Aleviler ve Sünniler arasındaki sorunlar halkın lisanında hiçbir zaman “Alevi sorunu” veya “Sünni sorunu” şeklinde adlandırılmamıştır.

Sorunun adlandırılmasında düşünülmesi fazlaca muhtemel olan bir hata, sorunun bir grubun, yani bir toplumun adıyla anılmasıdır. İki toplum arasındaki sorunu “Ermeni sorunu” şeklinde adlandırmak ve tanımlamak pek çok sakıncayı beraberinde getirecek bir hatadır. Bu sakıncalardan biri sorunu bu şekilde adlandırmamızın bizi en baştan nesnellikten uzak bir konumda gösterecek olmasıdır. Sosyal psikoloji biliminde bir grubu sorun olarak adlandırmak mümkün değildir. Bir grup, ancak diğer bir grubun öznel yargısına göre

sorun olabilir ve bu öznel yargı da iki grup arasındaki ilişkinin geçtiği safhalarda yaşanan bir sorundan köken alır.

Sorunun “Ermeni Sorunu” olarak adlandırılmasının semantik olarak da hatalı olduğunu iddia edebiliriz. “Ermeni Sorunu” ifadesindeki semantik hatayı göstermek bir önceki paragraftaki iddiayı de destekleyecektir. Büyük gruplar bağlamında örnek verecek olursak, Anadolu topraklarında yaşayan insanların Avrupa’dan kopup gelen Haçlıları bir sorun olarak tanımlaması anlaşılabilir bir durumdur. Anadolu halkının gözünde daha önce tanımadığı ve hiçbir ilişkisinin olmadığı bu topluluğun yarattığı sorun “Haçlı sorunudur”. Keza aynı şey Moğollar için de geçerli olabilir ve Moğol istilası Anadolu halkı tarafından “Moğol sorunu” olarak tanımlanabilir. Çünkü gerek Haçlıların gerek Moğolların Anadolu halkının anlam dünyasında sorun olmak dışında yerleşebilecekleri bir anlam kategorisi yoktur. Ama Anadolu’da yaşayan ve birbiriyle bir şekilde ilişki içinde olan iki farklı topluluk birbirini hiçbir

1 M.A. Hogg, ‘Social Categorization, Depersonalization, and Group Behavior’, *Blackwell Handbook of Social Psychology: Group Processes* içinde. Ed. M. A. Hogg ve R. S. Tindale, Blackwell Publishers, Massachusetts, 2001, ss.56-85; E. Göka, ‘İnsanın grup-varlığına teorik bir yaklaşım’, *İnsan Kısım Kısım: Toplumlar, Zihniyetler, Kimlikler* içinde. Erol Göka, Aşına Kitaplar, Ankara, 2. Baskı, 2006, ss.19-65.

zaman sorun olarak tanımlanmamıştır. Mesela Aleviler ve Sünniler arasındaki sorunlar halkın lisanında hiçbir zaman “Alevi sorunu” veya “Sünni sorunu” şeklinde adlandırılmamıştır.

Türklerle Ermeniler arasında, Türklerin Anadolu’ya girmesiyle birlikte başlayan, yaklaşık bin yıllık mazisi olan bir ilişki vardır. Bu ilişkide çeşitli dalgalanmalar ve iniş çıkışlar olmuştur, fakat iki topluluğun birbiriyle teması hiçbir zaman yalnızca birbiri için bir sorun olmak şeklinde gerçekleşmemiştir. Aralarında bu kadar eskiye dayanan bir ilişki olan iki topluluğun birbirini sorun olarak adlandırması toplumsal organizasyonun alt seviyelerinin bir üretimi değildir. Bütün bunları göz önünde bulundurarak nesnel olma gayretiyle yapılacak sosyal psikolojik analizlere girişirken sorunun “Türk ve Ermeni toplumları arasındaki ilişki sorunu” şeklinde tanımlanması daha makul bir tutum olacaktır.

İki Toplumun İlk Karşılılaşması ve ilişkinin Başlangıcı

Bir ilişki sorunu üzerinde akıl yürütmek için o ilişkinin başlangıcından itibaren psikolojik perspektiften incelenmesi gerekir. İki toplumun ilk karşılaşmalarında kendi mazilerinden neleri tevarüs etmiş olduklarını, zihinlerinde hangi toplumsal anıları taşıdıklarını ve nasıl bir kimlik duygusuna sahip olduklarını kısaca gözden geçirmek kurulan ilişkinin sonraki dinamizmini anlamayı kolaylaştıracaktır.

Bilindiği gibi Türk ve Ermeni topluluklarının büyük gruplar halinde ilk karşılaşmaları 11. Yüzyılda Türklerin Orta Asya’dan Anadolu’ya doğru yayılmaları sürecinde gerçekleşmiştir. Malazgirt savaşının hemen öncesine kadarki Ermeni tarihi, Türklerle ilk kez karşılaşacak olan bu büyük grubun psikolojisini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Ermeniler, tarih sahnesinde M.Ö. 190 tarihinde müstakil devlet kurmayı başarmış bir topluluktur. Bu devlet, Anadolu’nun doğusu ve Kuzeydoğu Akdeniz kıyılarından Doğu Asya’ya kadar uzanan Ermenistan Krallığıdır. Bir dönem, bölgenin en güçlü devleti haline gelmiş olsa da bu devlet, o devirlerde kurulan birçok devlet gibi sık sık var kalma sorunları yaşamış, çevresinde yer alan Roma imparatorluğu, Sasani İmparatorluğu, daha sonra da Müslüman Arapların kurduğu devletlerle giriştiği mücadelelerde zaman zaman bağımsızlığını yitirmiş, zaman zaman bölünmeler yaşamış, diğer büyük imparatorlukların hâkimiyetini tanıyan yarı bağımsız bir devlet haline gelmiş ve 9. Yüzyılın sonuna doğru tekrar bağımsızlığını kazanmıştır. Yüz seneden biraz fazla süren bu bağımsızlık hali 1045 yılında Bizans İmparatorluğu tarafından tekrar sonlandırılmıştır. Çok geçmeden Ermenistan

Krallığı'nın son başkenti olan Ani, Asya'dan gelen Selçuklu Türkleri tarafından 1064 yılında ele geçirilmiş ve 1071 Malazgirt savaşı sonucunda da daha önce Ermenistan Krallığı'na ait olan toprakların büyük kısmı Selçukluların hâkimiyetine girmiştir².

Türklerle Ermenilerin ilk karşılaşmalarında Ermenilerin mazilerinden o güne taşıdıkları değerleri sadece bağımsız devlet kurmaktan ibaret değildir. Ermenilerin kurduğu Ermenistan Krallığı, 301 tarihinde Hıristiyanlığı devlet dini olarak kabul etmiştir ve Hıristiyan dünyasında bunu yapan ilk devlettir. Daha da önemlisi Hıristiyanlık dinini bütün topluluk çapında, topyekûn tanıyan ilk topluluğun da Ermeniler olduğu iddia edilmektedir³. Ermeniler 451'de toplanan İznik Konsülü'nü reddederek ulusal bir mezhep oluşturmuşlar ve Ermeni Apostolik Ortodoks Kilisesi'ni kurmuşlardır. Daha sonraki sınıflandırmalarda Doğu Ortodoks Kiliseleri olarak adlandırılan kiliselerin ilki, Ermenilerin kurduğu bu kilisedir. Aydınlatıcı Gregorios isimli aziz tarafından kurulduğu için Gregoryen adıyla da anılan bu kilise Ermenilerin grup kimliğinde çok büyük bir yer tutmaktadır, zira Ermenilerle batılı Hıristiyan dünyası arasındaki ciddi fikir ve inanç ayrılıklarının somutlaştığı yer bu kilisedir. Ermenilerin ulusal nitelik taşıyan mezhepleri onların tarihinde sürekli birleştirici bir rol oynamış ve kurdukları devletler bağımsızlığını kaybettiğinde bile Ermeniler bu kiliseye olan bağlılıkları sayesinde grup kimliklerini daima muhafaza edebilmişlerdir⁴. Ermeni kimliğinin oluşumunda, onların hem etnik hem dini kimliklerinin bu birbirini pekiştirici özelliği hesaba katılmadan yapılan analizler gerçekçi olmayacaktır.

O dönemdeki Ermeni toplumunu oluşturan bireylerin grup kimlikleriyle ilgili bir diğer husus da yaşadıkları mekânla olan bağlarıdır. Anadolu'nun doğusunda Ağrı Dağı çevresinde yer alan arazilerin "Ermenistan" olarak adlandırılması, Ermenilerin bir millet olarak tarih sahnesine çıkmalarından bile daha eski zamanlara dayanmaktadır. Bu bölgeye Ermenistan isminin Anadolu'da kurulan ilk medeniyetlerden Urartular tarafından verildiği tahmin edilmektedir. Ermenilerin etno-genetik kökenlerinin de Anadolu'nun ilk medeniyetlerini kuran Hititler ve Urartularla ilişkilendirilebileceğiyle ilgili birtakım iddialar, Ermenilerin o topraklarda çok eski zamanlardan beri var olduklarını ve o topraklarla çok güçlü bağlar kurmuş olduklarını düşündürmektedir⁵.

2 C. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, Fransızcadan İngilizceye Çeviren. J.Jones-Williams, Taplinger Publishing Company, New York, 1968, ss.27-29.

3 T. Nersoyan, "Armenian Church", *Encyclopedia of Religion vol.1* içinde, Ed. L. Jones, Thomson Gale, Farmington, Hills, 2005, ss.487-490.

4 Encyclopædia Britannica, 'Armenian Apostolic Church', *Encyclopædia Britannica Ultimate Reference Suite (Bilgisayar Yazılımı)*, Encyclopædia Britannica, Chicago, 2010.

5 S. Payasliyan, *The History of Armenia*, Palgrave Macmillan, New York, 2007.

Bu üç hususun Ermenilerin grup psikolojisinde ne gibi etkileri olduğuna ve iki toplum arasındaki ilişkileri nasıl etkilediğine, ilişkinin tarih içindeki seyrini psikolojik incelemelere tabi tutarken yeri geldikçe daha ayrıntılı biçimde değineceğiz.

İlişkinin Birinci Dönemi: Kaçınılmaz Düşmanlık Dönemi

İki toplum arasındaki ilişkilerin ilk dönemde fazlasıyla hasmane olduğunu tahmin etmek zor değildir. Bu hasmane ilişkinin Ermenilerin etraftaki diğer devletler ve onları meydana getiren topluluklarla olan ilişkisinden önemli bir farkı vardır ve bu farklılık sıklıkla dikkatlerden kaçmaktadır. Ermenilerin kurmuş olduğu devlet defalarca başka devletlerin hâkimiyetine girip çıktıysa da bu devletlerin Ermenilerin yaşadığı topraklar üzerindeki hâkimiyetinin *de facto* bir hâkimiyet olduğu söylenemez. Zira ne Roma İmparatorluğu (daha sonra Bizans) ne Sasani İmparatorluğu, ne de Abbasi yönetimindeki Arap İslam Devleti Ermenilerin yaşadıkları toprakları kendilerine hayat sahası olarak belirlemiştir. Buna mukabil Asya'dan gelen Türklerin amacı, Anadolu'ya tamamen yerleşmek olduğu için Malazgirt savaşından sonra pek çok Türk topluluğu Ermenilerin yaşadıkları bölgeleri yurt edinmeye başlamıştır. Durum böyle olduğundan Türklerin Ermenilerin topraklarını ele geçirmesi Ermeniler için siyasi bir otonomi kaybı olmaktan öte bir anlam ifade etmiş olmalıdır. 1045'te devletlerinin Bizans İmparatorluğu tarafından yıkılması ve yaşadıkları toprakların Bizans hâkimiyetine girmesinden hemen sonra Ermeniler şimdi de topraklarının Türklerin eline geçmesi ve hayat alanlarında fiili bir hâkimiyet tesis etmeleri tehlikesiyle karşı karşıyadılar.

Türklerin “Büyük Ermenistan” da denilen topraklara yerleşmesinden kısa bir süre sonra bu topraklardan kaçmak zorunda kalan bazı Ermeni önderleri tarafından Anadolu'nun güneyinde Tarsus civarında bağımsız bir Ermeni devleti kurulmuştur. Kilikya Ermeni Krallığı adını alan bu devlet kısa sürede Ermeniler için yeni bir merkez haline gelmiştir. Esasında bu devlet Ermeniler için sürgünde kurulmuş bir Ermeni devletidir, zira bu devlet Ermenilerin asıl kendilerine ait olduğunu düşündükleri topraklardan uzakta kurulmuştur. Asıl Ermeni topraklarındaki Türk yerleşimi ve Selçuklunun bu topraklardaki Ermenilerden aldığı vergiler sebebiyle çok sayıda Ermeni güneydeki yeni devletin topraklarına büyük gruplar halinde göç etmek zorunda kalmışlardır⁶. Bazı araştırmacılar, Türklerin Doğu Anadolu'yu Ermenilerden değil Bizans'tan aldıklarını, Ermeni müverrihi Urfalı Mateos'a dayanarak Ermenilere o yıllarda asıl katliamı Bizanslıların yaptığını, Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle birlikte Ermenilerin Bizans zulmünden kurtulduklarını vurgulasalar da⁷ psikolojik

6 A.g.e.

7 E. İltter, “Ermenistan adı, Ermeniler'in menşei ve bazı Ermeni iddiaları üzerine”, *Ermeni Araştırmaları*, 2002, sayı 6. www.eraren.org.

olarak bakıldığında ilk karşılaşmanın böyle ifade edilemeyeceği ortaya çıkmaktadır. Elbette Türklerin Anadolu'yu yurtlaştırmalarının ardından kurulan devletler, diğer göç edenlerin kurdukları devletlerden farklıdır; elbette Türkler, kendilerinden olmayan topluklara ve inanışlara karşı hoşgörülerıyla bilinirler⁸, ama toplumsal psikolojinin yaşananlardan olumsuz etkilenmesi yine de kaçınılmazdır. Bu nedenle Büyük Ermenistan'dan güneydeki yeni devletin topraklarına olan bu göçlerin göç etmek zorunda kalan Ermeni toplulukları için bir nevi var kalma cehdi, bir kaçış olduğunu söylemek mümkündür. Bununla beraber daha sonra değineceğimiz 20. Yüzyıldaki tehcirle karşılaştığımızda bu göçte Türk devletinin resmi bir zorlamasının olmaması, Ermenilerin kendilerini göç etmeye mecbur hissetmiş olmaları gibi bariz bir farkın olduğu da dikkatten kaçmamalıdır. Yine de göç etmek zorunda kalmanın bir topluluk için psikolojik bir travma olduğu akılda tutulmalıdır.

Kilikya'daki Ermeni devleti, izlediği siyaset sayesinde kısa sürede gelişmiştir ve bazı yazarlara göre de Ermeni milliyetçiliğinin yeni merkezi olmuştur⁹. Hatta Ermeni Apostolik Kilisesi de bu yeni devletin sınırları içine taşınmıştır. Bu devletin o coğrafyada kurulmuş olan Türk ve Arap devletleriyle hiçbir zaman iyi ilişkileri olmamıştır. Hatta bu devletlere karşı kurulan ittifaklarda yer alarak varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Moğolların Anadolu'ya gelişinde onlardan Selçuklulara karşı himaye edilme vaadi alması buna bir örnek olarak gösterilebilir. Bölgedeki Moğol gücünün zayıflaması sonucunda bu Ermeni devleti, Memluk devleti tarafından 1375 yılında yıkılmıştır¹⁰.

İki toplum arasındaki ilişkinin buraya kadar anlattığımız ilk dönemiyle ilgili yapmak istediğimiz birkaç tespit ve tahmin vardır. Bunları kısaca özetleyecek olursak:

İlk karşılaşma sırasında her iki toplumun da güçlü bir grup kimliğine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu sonucu her iki toplumun geçmişte güçlü devletler kurabilmiş olmalarından çıkarmak mümkündür. Bunun yanında her iki toplumun grup kimliğinde birleştirici bir unsur olarak dinin önemli bir rolü olduğu da söylenebilir. İnanç zaviyesinden bakıldığında, Ermenilerin Hıristiyanlığı kabul eden diğer topluluklardan farklı bir mezhebe sahip olmaları ve hatta milli denilebilecek bir kiliseyi tesis etmiş olmaları sebebiyle, dini inancın onların grup kimliğinde çok daha önemli bir kohezyon sağladığı da iddia edilebilir. Türklerin ise İslam dairesi içine girmeleri nispeten yenidir; siyaseten zor durumdaki Halife'ye ve yeni dinlerine şevkle

8 E. Göka, "Göç edenlerin kurduğu her devlet (A.B.D., İsrail, Anadolu Türk Devletleri) aynı mı?", *Türk Grup Davranışı* içinde, Aşına Kitaplar, Ankara, 3. baskı, ss.202-208.

9 D. N. Sirarpie, "The Kingdom of Cilician Armenia", *A History of the Crusades, vol. II*. İçinde, Ed. K. M. Setton, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1962, ss. 630-631.

10 J.G. Ghazarian, *The Armenian Kingdom in Cilicia during the Crusades: The Integration of Cilician Armenians with the Latins (1080-1393)*. Routledge, New York, 2000, s.55.

hizmet etmenin gayreti içindedirler ama bir yandan da eski inançlarının etkileri ve mezheple ilgili gerginlikler sürmektedir¹¹.

Ermenilerin mekânla olan bağları, bu ilk karşılaşma döneminde Türklerinkinden çok daha güçlüdür. Antik dönemlerden beri “Ermenistan” olarak anılan bir coğrafyada yaşayan Ermeniler için bu mekânla kurdukları bağın grup kimliklerinde önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Buna mukabil kendilerine yeni yerleşkeler aramakta olan ve bu arayışla Anadolu’ya gelen Türklerin o dönemde herhangi bir mekânla böyle güçlü bağları yoktur. Ancak Türklerin grup psikolojilerinde, geldikleri toprakları hızla vatanlaştırdıkları ve güçlü bir vatan sevgisi üretebildikleri de bilinen bir husustur¹².

İlişkinin ilk dönemlerinde Türklerin Anadolu’ya gelişi, Ermeniler için onların mekânla olan bağlarını, yani grup kimliklerindeki önemli bir unsuru tam anlamıyla tehdit eden bir durumdur. Bununla beraber milli olma özelliği taşıyan dini inançları, coğrafi olarak birbirlerinden ayrı kaldıkları zamanlarda bile grup kimliklerini muhafaza etmelerine yaramıştır. Kilikya Ermeni Krallığı döneminde, özellikle Krallığın Moğol işgali döneminde Ermenilerin işgalciyle işbirliği yapmaları da, Türk toplumsal psikolojisinde “olumsuz” Ermeni algısına hizmet etmiştir.

Kilikya Ermeni Krallığı döneminde, özellikle Krallığın Moğol işgali döneminde Ermenilerin işgalciyle işbirliği yapmaları da, Türk toplumsal psikolojisinde “olumsuz” Ermeni algısına hizmet etmiştir.

İlişkinin İkinci Dönemi: Osmanlı İmparatorluğu ve İlişkide Yakınlaşma

Osmanlı Devleti’nin hâkim olduğu topraklarda yaşayan gayrimüslim topluluklarla ilgili siyaseti, kuruluşundan kısa bir süre sonra kesin bir nitelik kazanmıştır. Bu siyaset gayrimüslim toplulukları vergi sisteminde ve bazı haklar konusunda Müslümanlardan ayrı tutsa da onları Osmanlı toplumunun bir parçası olarak addetmekte, Osmanlı topraklarında huzur içinde yaşayabilmelerini teminat altına almaktadır. Daha kuruluş döneminde bile Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler, Osmanlı toplumunun bir unsuru olarak görülmüştür¹³. Mesela Bursa başkent olduğunda Ermeni ruhani liderliği de Bursa’ya taşınmıştır. Devlet siyasetinin ötesinde kuruluş devrinden itibaren Osmanlı topraklarında Türk ve Ermeni toplulukları arasında fiili biçimde de yakın ilişkiler kurulmuştur. İki toplum arasındaki

11 Cahen, a.g.e., ss.1-15

12 E. Göka, *Türk Grup Davranışı*, Aşına Kitaplar, Ankara, 3. baskı, 2006, s.88; E. Göka, *Türklerin Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 3. baskı, 2009, s.107.

13 C. Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, çev. Ş. Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, 283-285.

ilişkilerde önemli bir gelişme, İstanbul'un fethinden sonra Sultan II. Mehmet'in bir Ermeni piskoposunu İstanbul'a davet ederek ona Osmanlının bu yeni başkentinde bir patrikhane kurdurtmasıyla gerçekleşmiştir¹⁴.

Ermeni toplumunun patrikhane sayesinde elde ettiği kısmi otonomi, o devirler için olduğu kadar günümüz dünyası için de eşine sık rastlanmayacak bir imtiyaz olarak görülebilir. Böyle bir himayenin verdiği cesaretle ve İstanbul'un bütün Osmanlı halkı için cazibe merkezi haline gelmesiyle zaman içinde payitahttaki Ermeni nüfusu hızla artmaya başlamıştır. Diğer yandan daha önce Ermenilerin yaşadığı, Anadolu'nun doğusundaki topraklarda Türk ve Kürt topluluklarının nüfusu giderek artmış, Ermeniler bu topraklardaki nüfusun küçük bir kısmını oluşturacak bir nüfus oranına gerilemiştir¹⁵. Ermenilerin nüfusunun Anadolu'nun batısındaki artışı ve doğusundaki azalışı daha ileride önem kazanacak ve yaşanan bazı sorunlarda rol oynayacaktır.

Fetihten sonraki dönemde, 19. Yüzyılın başına kadar İstanbul'daki Ermenilerin sosyal konumları ve ekonomik durumları oldukça iyi olmuştur. Anadolu'daki Ermeniler de genellikle küçük gruplar halinde, hayatlarına herhangi bir müdahale olmaksızın Türk ve Kürt gruplarla yan yana yaşamışlardır. İki toplum arasındaki ilişkinin sorunsuz olduğu bu dönemde Ermeniler dillerini, kültürlerini, tarihsel birikimlerini rahatlıkla muhafaza etmişlerdir. Her ne kadar diğer gayrimüslim topluluklar gibi daha yüksek oranda vergi veriyor olsalar da patrikhane odaklı bir otonomiye sahip olmaları, hukuki alanda haklarının gözetilmesi ve ayrıma maruz kalmamaları, askerlik hizmetinden muaf tutulmaları gibi ayrıcalıklara da sahip olmuşlardır¹⁶.

Birinci dönemin aksine ilişkinin dostane olarak nitelendirilebileceği ikinci dönemine sosyal psikolojik perspektiften bakıldığında, iki toplumun da toplumsal organizasyonun hem üst hem alt seviyelerinde kendileri için en uygun olacak şekilde davrandıklarını görebiliriz. Zamanın şartları düşünüldüğünde, Ermeniler için Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük bir devletin idaresi ve himayesi altında olmak ve bu devletin topraklarında kısmi bir otonomiye sahip biçimde yaşamak avantajlı bir durum olarak değerlendirilebilir. Büyük imparatorluklar çağında Ermenilerin kendi topraklarında yeniden bir krallık kurma çabasına girişmeleri beklenemezdi, zira böyle bir devlet kuracak olsalar dahi daha önceki devletlerinin yaşadıkları sürekli bir tehdit ve tehlike durumundan azade kalamazlardı. Böyle bir tehditle bağımsız biçimde yaşamaktansa güçlü bir devletin içinde

14 Encyclopædia Britannica, 'Armenian Apostolic Church'...

15 J. McCarthy, *The Ottoman Peoples and the End of Empire*, Bloomsbury U.S.A. Publishing, New York, 2001.

16 A.g.e.

belli bazı haklara sahip olarak yaşamak tercih edilebilir bir durumdur. Daha önce de belirttiğimiz gibi Ermenilerin grup kimliklerinde milli niteliği olan mezhepleri önemli bir birleştirici unsurdur ve Avrupalı Hıristiyanlar tarafından tanınmayan bu mezhep Osmanlı Devleti'nden saygı ve himaye görmüştür. Bu sayede ilişkilerin ikinci döneminde de Ermenilerin grup kimlikleri dağılma tehlikesine maruz kalmamıştır. Grup kimliğini oluşturan dil, kültür gibi diğer unsurları da Osmanlı Devleti içinde rahatlıkla muhafaza edebilen Ermeniler, bu olumlu şartları devamlı tehdit altında olacak müstakil bir Ermeni devletine tercih etmekte zorlanmamışlardır.

Ermenilere bu imkânları sağlamak Osmanlı Devleti'nin de menfaatine olmuştur. Osmanlı topraklarında huzur içinde yaşayan Ermeniler, diğer devletler tarafından Osmanlı'nın aleyhine kullanılabilir bir unsur olarak görülmemiş, Anadolu topraklarında asırlarca Ermenilerle ilgili herhangi bir büyük sorun yaşanmamıştır. Osmanlı topraklarındaki pek çok Ermeni kilisesi İstanbul'da kurulan patrikhaneye bağlandığı için, patrikhanenin güdümünde hareket eden Ermeniler, daima devletle iyi ilişkiler içinde olmuşlardır.

Mazisinde büyük devletler kurmuş olan bir topluluğun başka bir devletin içinde bir azınlık konumunda nasıl olup da huzurlu biçimde yaşadığı, neden küçük çaplı da olsa özgürlük ve bağımsızlık mücadelelerine girişmediği, azınlık konumunda kalmayı nasıl kabullenebildiği gibi bir soru sorulabilir. Güçlü grup kimliği olan topluluklarla ilgili bilgilerimiz bu soruyu sormaya bizi mecbur kılmaktadır, fakat bu sorunun cevabını ararken o devrin atmosferini ve şartlarını göz önünde bulundurduğumuzda Ermenilerin böyle bir teşebbüste bulunmalarını anlamak kolaylaşacaktır. Bir ideoloji olarak milliyetçiliğin ve milli devletler fikrinin henüz ortaya çıkmamış olması, Türk ve Ermeni toplumları arasındaki ilişkinin uzun zaman sorunsuz devam etmesini sağlamıştır. Özetle ilişkinin bu ikinci dönemdeki dostane ilişkiler iki toplumun birbiriyle güçlü duygusal bağlar kurmasının değil, örtüşen menfaatlerin bir sonucu olarak görülebilir. Elbette ki bu iki topluluğun fertleri arasında birtakım yakınlaşmalar, bir arada yaşamının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan duygusal ilişkiler ve dostluklar olmuştur. Ancak kültürü, dili, etnik menşei ve mazileri farklı olan, geçmişte biri diğerine baskın gelmiş ve onu itaate zorlamış, dahası yaşadığı topraklara yerleşmiş olan ve her ikisi de güçlü grup kimliğine sahip iki topluluk arasındaki dostluk, hiçbir zaman şartlar değiştiğinde değişmeden kalacak kadar güçlü olamayacaktır.

İlişkinin Üçüncü Dönemi: Osmanlı'nın Gerilemesi ve Ayrılık Sancıları

18. yüzyılın ilk yılları Türk-Ermeni ilişkilerinin üçüncü döneminin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bu üçüncü dönemin başlamasında Avrupa'da yaşanan

Reform hareketinin ve devamında oluşmaya başlayan entelektüel zümrenin ortaya attığı yeni fikirlerin etkisi olmuştur. Aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun da gerileme dönemine girmiş olması Ermeni entelektüellerin birtakım yenilikçi fikirleri benimsemesini ve dile getirmesini kolaylaştırmıştır. Yüzyılın başlangıcında ilk olarak bazı Ermeni gruplar, Ermeni çocuklar için yeni okulların açılmasını, kilise Ermenicesi yerine daha yeni bir Ermenicenin kullanıma girmesini, batıdaki fikir cereyanlarının tanınması için Ermeniceye çeviriler yapılmasını talep etmişlerdir¹⁷. Bu taleplerin yöneldiği merci Ermeni Patrikhanesi gibi görünmektedir, fakat patrikhane zaman içinde güçlenen ve devletle arasını iyi tutmaya çalışan Ermeni ileri gelenlerinin etkisiyle Osmanlı devletinin müstakil bir teşkilatı haline gelmiştir. Bu nedenle reform hareketlerinin hedefinde patrikhane, patrikhane üzerinde güçlü etkileri olan Ermeni zengin-soylu sınıfı ve bunların hamisi olan Osmanlı Devleti vardır. 18. Yüzyılın sonuna doğru bu reform hareketleri, Avrupa'da eğitim görmeye giden Ermeni öğrencilerin örgütlenmesi ve Ermeni basınının gelişmesi gibi pek çok destekleyici unsur sayesinde güçlenmiştir. Aynı dönemde Osmanlı Devleti de Avrupa'daki fikir cereyanlarından etkilenmiş ve yeni bir devlet yapılanmasının gerekliliğini hissetmiştir. Eski siyaset tarzının imparatorluğun bütünlüğünü korumak için artık yetersiz olduğunun anlaşılmasıyla girişilen yenileşme hareketlerinde ilk büyük dönemeç, 1839'daki Tanzimat Fermanı ile geçilmiştir. Bu fermanla azınlıkların hakları da gözetilmiştir, fakat ferman ile uyuşmayan uygulamalar, zaten milliyetçi ideolojilerin tesiri altına girmiş olan azınlıkların memnuniyetsizliğini pekiştirmiştir. Balkanlardaki Osmanlı topraklarında çıkan azınlık isyanları ve devletin içinde bulunduğu zor durum sebebiyle, Avrupalı devletlerin de baskısıyla yeni düzenlemeleri içeren Islahat Fermanı 1856'da yayımlanmış, bu ferman sayesinde Avrupalı devletlerin, Balkanlarda isyan eden toplulukları bahane ederek Osmanlı'nın içişlerine müdahil olmasının önü alınmaya çalışılmıştır¹⁸. Bu reform hareketi sürecinde Ermeniler, patrikhanenin tek otorite merkezi olmasını engellemek için Osmanlı Devleti'nden reformun tanınmasını ve bu reform doğrultusunda hazırladıkları bir nizamnamenin devlet tarafından onaylanmasını talep etmişlerdir. "Ermeni Milleti Nizamnamesi" olarak bilinen bu nizamname, devlet tarafından onaylanmış ve bu sayede resmi dayanağı olan bir "Ermeni Milli Meclisi" de teşekkül etmiştir. Bu nizamname ile yalnızca dini değil, aynı zamanda milli ve siyasi bir otorite olan patrik, Ermeni milleti üzerindeki otoritesini Ermeni Milli Meclisi ile paylaşmak zorunda kalmış ve Ermeni toplumu üzerindeki etki gücünü önemli ölçüde kaybetmiştir¹⁹.

17 R. Hewsen, *Armenia: A Historical Atlas*, Chicago University Press, Chicago, 2001, ss. 160-165

18 A. Arkun, 'Into the modern age, 1800-1913', *The Armenians, Past and present in the making of national identity* içinde, Eds. E. Herzih, M. Kurkchiyan, RoutledgeCurzon, New York, 2005, ss. 65-88

19 A.g.e.

Ermeni Reform Hareketi, Ermenilerin grup psikolojisindeki bazı değişimlerin de göstergesidir. 18. Yüzyılın başından Ermeni Milli Meclisi'nin resmi olarak kurulduğu 1863 tarihine kadar cereyan eden süreç, iki toplum arasındaki ilişkide büyük bir değişime sebep olmuştur ama bu sürecin öncelikle Ermeni toplumunun iç dinamiklerindeki değişim bakımından ele alınması gerekir. Ermeni Reform Hareketi, büyük bir grup olarak gördüğümüz Ermeni toplumu içinde alt-grupların ortaya çıkmasının bir sonucudur ve aynı zamanda reform hareketi hem bu alt-grupların psikolojik mimarisini şekillendirmiş, hem de yeni alt-gruplar yaratmıştır. Grup kimliği, milli bir mezhep etrafında şekillenen unsurlardan oluşan Ermeni toplumunda patrikhanenin otoritesini sorgulayan bir alt-grubun meydana çıkması, grup kimliği açısından önemli bir çatlaktır. Avrupa'da Katolik Kilisesi'nin otoritesine karşı girişilen reform hareketlerinden, yine Avrupa'da ortaya çıkan seküler dünya görüşlerinden etkilenen Ermeni entelektüellerin meydana getirdiği bu ilk alt-grup, Ermeni Milli Hareketi'ni başlatmıştır. Güçlenebilmek için bu hareketin, Ermenilerin grup psikolojisini hedef alan stratejilere ihtiyacı vardır. Bu stratejiler, Ermenileri bir arada tutmaya, grup kimliğini dini odaktan çıkarıp daha milli bir odağa yerleştirmeye hizmet etmek zorundadır. Böyle bir amacı gerçekleştirmek için bu alt-grup, yeni bir kimlik unsuru icat etmek gibi zor bir yola girmek yerine eskiden var olan, ama zaman içinde bastırılmış olan bir unsuru tekrar canlandırma yoluna gitmiştir. Bu unsur, Ermenilerin "Büyük Ermenistan" denilen topraklarla olan ilişkileri ve bağımsız bir devlet kurma fikridir. Büyük grup içinde bir alt-grubun ortaya çıkması, kaçınılmaz biçimde başka grupların oluşmasına da sebep olacaktır. Bu alt-grubun karşısında patrikhane ve onu destekleyen Ermeni zengin-soyluları vardır. Patrikhane, Osmanlı Devleti'nin de amacına paralel olarak Ermeni toplumunun mezhep odaklı grup kimliğinin devam etmesinden yanadır. Keza aynı şekilde, "Büyük Ermenistan" denilen topraklarla bağları kopmuş, batıya göç etmiş olmanın getirileriyle zenginleşmiş Ermeniler için de "Büyük Ermenistan Devleti" hayali pek çok risk taşıyan bir macera arayışıdır. Bu iki grup arasındaki çatışma, Osmanlı devletinin reform hareketine mecburen verdiği destek sonucunda patrikhane ve soylu-zengin sınıfın aleyhine neticelenince büyük gruplarda görülen güçlü olanın yanında yer alma eğilimi de bariz hale gelmiş ve Ermeni Reform Hareketi, Ermeni Milli Hareketi şeklinde güçlenmiştir.

Bir Ermeni bağımsızlık hareketinin başlayabilmesi için izlenen bu yolun son derece iyi planlanmış ve hassas dengeleri gözetilen bir strateji olduğu söylenebilir. Şöyle ki, Ermeniler gerileyen Osmanlı Devleti'ne doğrudan bir başkaldırı sergilememişlerdir, çünkü henüz böyle bir başkaldırıdan netice alınacak şartlar Ermeniler için tam olarak olgunlaşmamıştır. Bu nedenle Ermeniler aşıkâr bir bağımsızlık mücadelesine girişme konusunda son

derece temkinli davranmışlardır. Bu temkinli duruş sebebiyle Osmanlı Devleti tarafından Ermenilerin “millet-i sadıka” olarak adlandırılması da süreci doğru okuyamayan Osmanlı devlet ricalinin aldanışı olarak görülebilir. Yunan ve Sırp isyanları ve bağımsızlık mücadeleleri düşünüldüğünde belli bir coğrafyada bir arada kalmış olan bu milletlerin bağımsızlık mücadelelerinde başarılı olma şanslarının, Osmanlı topraklarında dağılmış şekilde yaşayan Ermenilere göre çok daha fazla olduğunu tahmin etmek zor değildir. Daha da önemlisi Ermenilerin ruhani, milli ve siyasi idaresini elinde bulunduran patrik, bir bakıma Osmanlı Devleti'nin güdümündedir. Ermeni toplumunu bir isyan için harekete geçirme işini bu patrik yapmayacağı için öncelikle bu otoritenin yıkılması ve Ermeni milletinin grup kimliğinin yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Osmanlı Devletinin onayladığı Ermeni Milleti Nizamnamesi ile yeni alt-grup, yani reformcu Ermeniler, Ermeni kimliğini yeniden yapılandırmışlar ve bu yeni kimlik bağımsızlık mücadelesi fikrinin gelişebilmesi için zihinlerde daha müsait bir alan yaratmıştır. Ermeni Milli Meclisi'nin kurulmasını, patriğin otoritesinin sınırlandırılmasını ve Ermenilerin milli bir yapılanma içinde, Osmanlı'nın ve Ermeni soyluzenginlerinin etkisi olmadan kendi otonomilerini kazanmalarını sağlayan Ermeni Milleti Nizamnamesi pek çok tarihçinin de belirttiği gibi esasında devlet kurmadan yaratılmış bir anayasa metnidir²⁰.

Bu süreç, iki grup arasındaki ilişki bağlamında incelendiğinde ilişkinin ilk etapta gizliden gizliye gerilmeye başladığı söylenebilir. Ama bu gerginliğin öncelikle üst seviyelerde ortaya çıktığı, toplumların alt seviyelerinde böyle bir gerginliğin olmadığı da vurgulanmalıdır.

Dördüncü Dönem: Sertlik, Şiddet ve İlişkideki Kopuş

II. Abdülhamit'in tahta çıkışı yalnızca Osmanlı Devleti'nin siyaset tarzı için değil Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıklar için de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Abdülhamit yönetimiyle birlikte Türk-Ermeni ilişkileri hızla olumsuz bir nitelik kazanmıştır. 93 Harbi olarak da bilinen Osmanlı-Rus Savaşı'nın Rusya'nın zaferiyle sonuçlanması ve bu savaş sonunda Bulgaristan'ın bağımsız bir prenslik haline gelmesi, bir taraftan padişahın azınlıklar üzerindeki baskıları arttırmasına sebep olurken diğer taraftan azınlıkların bağımsızlık umutlarını beslemiştir. Bu umutla Ermeniler de artık zamanının geldiğini fark ederek bağımsızlık mücadelelerine daha aleni biçimde devam etmeye başlamışlardır.

20 L. Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement*, California University Press, Berkeley, 1963.

Osmanlı topraklarındaki sıkıyönetim hali sebebiyle, Türk entelijansiyası gibi Ermeni entelijansiyası da Avrupa'da kendisine hayat alanı bulabilmiş ve Avrupa'da eğitim görmekte olan Ermeni öğrenciler, çeşitli örgütler kurmaya başlamıştır. Bu örgütlerden ilki olan ve 1887'de kurulan Hınçak Komitesi (diğer adıyla Sosyal Demokrat Hunçakyan Partisi) Marksist ideolojiye sahip bir örgütü ve Büyük Ermenistan'ın Osmanlı toprakları hâkimiyeti içinde kalan topraklarını bağımsızlaştırıp Rusya ve İran sınırları içinde kalan topraklarla birleştirerek yeniden Büyük Ermenistan Devleti'ni kurma amacını taşımaktaydı. Doğu Anadolu'yu eylem alanı olarak belirleyen bu örgütün seçtiği yöntem silahlı eylemler yapmak ve yerel isyanlar çıkarmak şeklindeydi. Ermeniler arasında çok fazla taraftar bulamasa da birkaç eylem yapmayı başaran bu örgüt, 1890 yılında Taşnak Teşkilatı'nın kurulmasıyla Ermeni Milli Hareketi içinde geri planda kaldı²¹. Ermeni Devrimci Federasyonu olarak da anılan Taşnak teşkilatı radikal milliyetçi bir ideolojiyi benimsemişti ve bu sayede kısa sürede Ermeni toplumu tarafından yoğun biçimde desteklendi. İlk etapta amacını Osmanlı toprakları içinde özerk bir Ermeni bölgesi kurmak şeklinde tanımlayan örgüt, kısa sürede güçlenerek 1894 yılında Sason'da bir Ermeni isyanını düzenleyebildi. Bir sene sonra Van'da benzer bir isyan hareketi gerçekleştiren örgüt 1896 yılında İstanbul'da Osmanlı Bankası'nı basarak bir eylem gerçekleştirdi²². Bu isyan hareketlerinin ve eylemlerin amacı, Avrupa Devletleri'nin dikkatini çekmek ve desteklerini elde etmektir. Abdülhamit yönetimi tarafından Sason ve Van'daki silahlı isyanların çok sert şekilde bastırılması, iki toplum arasındaki ilişkilerin tamamen hasmane bir nitelik kazanmasına sebep oldu. İsyancıların bastırılması sırasında Ermenilerin ne kadar kayıp verdikleri tartışmalı bir konu olsa da bu isyanlarda kayıp vermiş olmak, ileride Ermenilerin diplomatik kozlarından biri olacaktır.

Osmanlı topraklarındaki sıkıyönetim hali sebebiyle, Türk entelijansiyası gibi Ermeni entelijansiyası da Avrupa'da kendisine hayat alanı bulabilmiş ve Avrupa'da eğitim görmekte olan Ermeni öğrenciler, çeşitli örgütler kurmaya başlamıştır.

Hemen hemen aynı dönemlerde çarlık Rusya'sının azınlıklara yönelik Ruslaştırma siyaseti, Rusya topraklarında özerk bir Ermenistan kurabileceklerini düşünen Ermeniler için olumsuz bir gelişme oldu ve 20. Yüzyılın ilk yıllarında Ermeniler, Rusya'da da isyan ve terör faaliyetlerine giriştiler. Rusların baskısı Rusya'daki Ermenilerin Taşnak örgütüne verdiği desteğin artması sonucunu doğurdu. Taşnak örgütü de Rusya'daki 1905 Devrimi'ne destek verdi²³. Örgüt, aynı yıl Abdülhamit'e karşı başarısızlıkla

21 A.g.e. s.110

22 R.G. Hovannisian, *The Armenian People from Ancient to Modern Times*. Palgrave Macmillan, New York, 1997.

23 Stalin *A Critical Survey of Bolshevism*, "Chapter III."

<http://www.marxists.org/history/etol/writers/souvar/works/stalin/ch03.htm>; Erişim Tarihi: 10.10.2010

sonuçlanan bir suikast girişiminde bulundu. 1907 yılında Abdülhamit rejimini devirmek için çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne destek olma kararı alan örgüt, 1908 yılında Meşrutiyet'in ilanı ile neticelenen ve İttihat ve Terakki Cemiyeti güdümüyle gerçekleşen isyan ve ayaklanmalarda rol oynadı. Bu ittifak, çok uzun sürmedi ve Ermenilerin nihai amaçları doğrultusunda hareketlerine devam etmeleri iki örgüt arasındaki işbirliğinin tam bir düşmanlığa dönüşmesi sonucunu doğurdu²⁴.

Abdülhamit'in padişahlığı dönemindeki Türk-Ermeni ilişkilerini, iki toplum arasındaki ilişkinin psikolojik analizinde dördüncü dönem olarak ele almış olsak da bu dönemin üçüncü dönemin devamı niteliğinde olduğunu kestirmek kolaydır. İki dönemi birbirinden ayıran yönler sadece gizli tutulan niyetlerin aşikâr hale dönüşmesi ve iki tarafın silahlı biçimde karşı karşıya gelmesidir. Bağımsızlık düşüncesini fiile dökme konusunda temkinli davranan Ermeniler, Abdülhamit'in, bir bakıma "amacınızı biliyorum" anlamına gelen siyaseti karşısında taktik değiştirme yoluna gitmişlerdir. Avrupa devletlerinin, Osmanlı'nın azınlıklarla yaşadığı sorunları kendileri için olumlu birer fırsat olarak değerlendiriyor olmaları ve bu azınlık hareketlerini desteklemeleri, Ermenilerin de seslerini Avrupa'ya duyurmak ve dikkat çekmek için daha gürültülü eylemleri tercih etmelerine katkıda bulunmuştur. Silahlı eylemlerin yarattığı kargaşanın Osmanlı Devleti tarafından sert bir şekilde bastırılması da Ermenilerin dikkat çekme amaçlarına hizmet etmiştir. Sason ve Van isyanlarında Ermenilerin bölgedeki asayiş bozmalarına ve kanlı eylemlere girişmelerine devletin duyarsız kalması beklenmezdi, bu tür eylemler karşısında her devletin yapacağı gibi Osmanlı Devleti de şiddet kullanarak bu asayiş sorununu çözmeye çalıştı. Bu süreçte Ermeniler, verdikleri kayıpları uluslararası platformda mağduriyet olarak lanse etmeyi başardılar. Bu sonuç, bastırıldığı için başarısızlıkla sonuçlanmış gibi görünen eylemlerin esasında başarıya ulaştığını göstermektedir. Zira bu isyanların asıl hedefi, bağımsız bir Ermenistan'a kavuşmaktan ziyade böyle bir kargaşayı yaratmaktı. Bu eylemlerin şiddetle sert bir biçimde bastırılmasıyla birlikte Osmanlı Devleti, kendi aleyhine olacak şekilde, Ermenilerin grup kohezyonunu arttıran, onların birbirine daha fazla kenetlenmelerini sağlayan uygulamalarını en güçlü noktaya getirmiş oldu. Bunun yanında Çarlık Rusya'sının Ermenilere yönelik baskıcı tutumları ve Ruslaştırma siyasetinin Ermenileri birbirine daha sıkı biçimde bağlaması ve Rusya içinde varlığını sürdüren dini önderlerin yeni Rus yönetiminden kabul görmemeleri sonucunda kendi cemaatleriyle birlikte Taşnak örgütü bünyesine katılması, Ermeni toplumunun grup kimliğini pekiştirdi²⁵.

24 "Agreement Between the ARF (Armenian Revolutionary Federation-Dashnaksutyun) and the CUP (Committee of Union and Progress, İttihad ve Terakki)" <http://www.arfd.info/2010/08/07/agreement-between-the-arf-dashnaksutyun-and-the-ittihad-ve-terakki/> Taşnak Örgütü Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 10.11.2010

25 Hovannisian, a.g.e.

İttihat ve Terakki ile Taşnak Örgütü arasında kurulan ittifakın uzun süreli olmaması da şaşırtıcı değildir, zira iki örgütün hedefleri ve menfaatlerinin bir noktada çatışması kaçınılmazdır. Liderler seviyesinde gerçekleşen bu yakınlaşmanın Van ve Sason olaylarını yaşayan Türk ve Ermeni toplulukları arasında gerçekleşmesi mümkün görünmemektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın eşiğine gelindiğinde Ermeniler arasında, hatta Taşnak örgütü içinde bile savaşta hangi safta yer alınacağı ile ilgili fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu fikir ayrılıkları, yalnızca lider kadrolar arasında değil Ermeni topluluklar içinde de kendini göstermiştir. Savaş patlak verdikten sonra 1915 yılında Van'da yine Taşnak örgütü tarafından düzenlenen bir silahlı isyan hareketinin ortaya çıkması İttihat ve Terakki'nin elinde olan Osmanlı Devleti'nin olduğu kadar Anadolu'da yaşayan ve büyük savaşın yarattığı tedirginlik içinde yaşayan Türk topluluklarının da Ermenilere karşı güçlü bir öfkeye kapılmalarına sebep olmuştur. Ermenilerin bu isyan haricinde küçük çetelerle Türk köylerine saldırılar düzenlemeleri, yerel Türk kuvvetlerinin bu saldırılara aynı şekilde karşılık vermeleri, karşılıklı nefreti iyice körüklemiştir²⁶.

Büyük savaşın içinde yer alan Osmanlı Devleti, Ermenilerin milli bağımsızlıklarını kazanmaya çalışırken Osmanlı Devleti'nin de savaşta mağlup düşmesine sebep olacak şekilde davrandıkları gerekçesiyle 1915 yılında "Tehcir Kanunu" olarak bilinen "Sevk ve İskan Kanunu"nu çıkardı. Bu kanun, "Savaş zamanında hükümet uygulamalarına karşı gelenler için asker tarafından uygulanacak önlemler hakkında geçici kanun" adını taşımaktadır ve askeri birliklere, ülkenin savunulmasına ve huzurun korunmasına karşı çıkan, silahlı saldırı veya direnişte bulunan kişilere ve topluluklara karşı derhal askeri önlem alma, isyancılara karşı güç kullanma yetkisi vermektedir. Aynı kanun komutanlara, casusluk ve vatana ihanet ettikleri anlaşılan köy ve kasaba halkını, tek tek veya toplu halde başka yerlere sevk ve iskân ettirme yetkisi de vermektedir²⁷. Olağanüstü bir durumda başvurulmuş bir tedbir olarak yürürlüğe giren Tehcir Kanunu, Anadolu topraklarında yaşayan Ermeniler için zor günlerin başlamasına sebep olmuştur. Tehcir Kanunu'nun uygulama yetkisinin askeri kuvvetlere verilmiş olması ve aynı dönemde Ermeni çetelerinin silahlı eylemlerine devam ediyor olması ve daha da önemlisi savaş içinde olunan devletlerin ordularında büyük birlikler şeklinde Ermenilerin de bulunması Tehcir Kanunu'nun uygulanması sırasında objektif ve adilane davranılmasını engellemiştir. Sonuçta, binlerce Ermeni, Osmanlı toprakları içinde göçe zorlanmıştır. Bu zorunlu göç, Ermeni toplulukları için son derece travmatik

26 S. J. Shaw, E. Kural-Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol. 2, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977.

27 Y. Halaçoğlu, *Facts Relating to the Armenian Relocation* (1915), TTK Yay., Ankara, 2001.

olmuştur. Ermeni çetelerinin sürdürdüğü eylemler ve düşman ordularında Ermenilerin yer alması sebebiyle Türk topluluklarında Ermenilere karşı büyüyen nefret, göç yolundaki Ermenilerin can güvenliğini sık sık tehdit etmiş ve bu süreç içinde Ermeniler ve Türkler arasında çıkan çatışmalarda pek çok Ermeni hayatını kaybetmiştir²⁸. Tehcir sırasında Ermeni gruplara olan saldırılar alınan tedbirlere rağmen engellenememiş, bazen tamamen savunması durumdaki bir göç kervanı şiddetli bir saldırı ile katledilmiştir. Tehcir sırasında Ermeni gruplarda salgın hastalıklar da baş göstermiş ve hesaba katılmayan bu faktör sebebiyle de büyük kayıplar yaşanmıştır. Büyük grupların apar topar göçe zorlanmasında bireylerin sıhhati için tedbirler alınması önemsiz bir ayrıntı gibi görülse de göç eden grupların selameti için bu tedbirler hayati önem arz eder. Ermeni gruplarının göçe zorlanması ve bu nevi tedbirlerin alınmaması tehcir uygulamasını bir zulüm haline getirmiştir.

Bu yaşananlar yıllar sonraki değerlendirmelerde bazı iddia ve savunmaların temelini oluşturmuştur. Şöyle ki, Ermeniler tehcirin bizzat İttihat ve Terakki tarafından yeni bir Türk ulusunun inşası için yapıldığını, yani katliamların devlet tarafından bilerek işlendiğini iddia etmiş ve bu iddiayı da soykırım iddiasına payanda yapmıştır. Türk tarafı ise çete saldırıları ve salgın hastalıklar sebebiyle Ermeni ölümlerinin olduğunu ve ölen Ermeni sayısının 300.000'i geçmediğini iddia etmiştir. Bu iddialar ve savunmalar iki tarafın da temel insan hakları ve insanlık suçları konusunda vukuftan uzak olmasıyla açıklanabilir. Zira Ermeniler yaşadıkları travmanın büyük olduğunu vurgulamak için ille de “soykırım” kavramına sarılmış, Türkler ise tehcir gibi bir uygulamanın da insani açıdan zulüm olduğu gerçeğini fark edememiş olmanın verdiği kendine güvenle savunmaya geçmiş ve zaman zaman sayılara, zaman zaman da doğal süreçlere atıfta bulunmuşlardır. Hâlbuki salgın hastalık gibi doğal görünen bir süreçte de Tehcir uygulamasının kolaylaştırıcı bir rol oynadığı aşikârdır.

1915'ten 1917'ye kadar süren tehcir uygulamaları ve aynı zaman zarfında yaşanan çatışmalar sırasında ve sonrasında Ermeniler, Büyük Ermenistan'ın batısını oluşturan vilayetlerdeki Ermeni nüfusunun oldukça az bir orana sahip olduğunu fark etmişlerdir. Buralardaki Türk nüfusun yoğunluğu sayesinde, büyük savaş sonrasında Osmanlı Devleti, Kars, Ardahan, Erzurum gibi vilayetleri geri almayı rahatlıkla başarmıştır²⁹. Dünya savaşının bitmesiyle birlikte, Türkler ve Ermeniler arasındaki silahlı çatışmalar da sona ermiş her iki toplum için de yeni bir süreç başlamıştır. İki toplum arasındaki ilişkinin beşinci dönemini de bu yeni süreçte yaşananlar oluşturacaktır.

Dördüncü dönemin Birinci Dünya Savaşı yıllarına rastlayan safhası, hem

28 A.g.e., H. Çelik, *Van'da Ermeni Mezalimi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2005.

29 Hewsen, a.g.e.

Ermeni toplumunun grup psikolojisinde hem de iki grup arasındaki ilişkinin psikolojik dinamiklerinde önemli değişimlere sebep olmuştur. Özellikle tarihsel yorumlar yaparken kronolojik olarak daha sonra ortaya çıkan bazı durumların önceki durumların yorumlanmasına etkisi olabileceği göz önünde bulundurulduğunda bu dönemin yorumlanması sırasında bazı hatalara düşmek muhtemeldir, bu nedenle bu değişimleri hassas biçimde analiz etmek gerekir. Bu hassasiyeti gösterebilmenin ilk şartı, o dönemi daha sonra ortaya çıkan durumlardan izole ederek ve devrin şartlarını göz önünde bulundurarak ele almaktır. İki toplum arasındaki ilişkilerin diplomatik bir savaş niteliği kazandığı beşinci dönemde ortaya atılan iddiaları dördüncü dönemin analizinde değil, o iddiaların ortaya atıldığı dönemin analizinde ele almak tarihsel psikolojik yaklaşımın bir gerekliliğidir.

Birinci Dünya Savaşı'nın eşliğinde Ermeni Milli Hareketinin liderleri arasında, ne tarafın destekleneceği konusunda çıkan anlaşmazlığın Ermeni toplumunun tabanında da bir karşılığı olduğu rahatlıkla iddia edilebilir. Ermenilerin tamamının Osmanlı'ya karşı savaşmak niyetinde olmadığını bir kanıtı olarak Taşnak örgütünün 1914 yılındaki kongrede Osmanlı Devletini desteklemek kararını alması gösterilebilir. Bu karar sonucunda örgütte bir bölünme ortaya çıkmıştır³⁰. Osmanlı'ya karşı savaşmayı isteyen grubun yeni eylemlere girişmesi ve düşman ordularında görev alması, Osmanlı'ya karşı savaşmak istemeyen alt-grubun gölgede kalmasına, fark edilmemesine sebep olmuştur. Bu durum da Osmanlı içindeki bütün Ermenilere karşı bir önyargının yerleşmesi, her Ermeni'nin potansiyel bir tehdit olarak algılanması, Ermeni toplumuyla ilgili genellemelerin hem devlet tarafından hem de Türk toplumu tarafından yapılması gibi sonuçlar doğurmuş olmalıdır.

1915'te Tehcir Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile Ermeni toplulukları gruplar halinde yaşadıkları yerlerden ayrılmaya mecbur edilmişlerdir. Bu zoraki göç süreci, Ermeni toplumunun kendi tarihlerinde yaşadığı en büyük travma olarak kabul edilebilir. Bu travmayı anlayabilmek için konuyu göç psikolojisi ekseninde analiz etmek gerekir³¹.

Ermenilerin tamamının Osmanlı'ya karşı savaşmak niyetinde olmadığını bir kanıtı olarak Taşnak örgütünün 1914 yılındaki kongrede Osmanlı Devletini desteklemek kararını alması gösterilebilir. Bu karar sonucunda örgütte bir bölünme ortaya çıkmıştır . Osmanlı'ya karşı savaşmayı isteyen grubun yeni eylemlere girişmesi ve düşman ordularında görev alması, Osmanlı'ya karşı savaşmak istemeyen alt-grubun gölgede kalmasına, fark edilmemesine sebep olmuştur.

30 O. Kaçaznuni, *Taşnak Partisinin Yapacağı Bir Şey Yok*, Çev. A. Acaloğlu, Kaynak Yay., İstanbul, 2006.

31 M. Beyazyüz, *Cemil Meriç'in Psikolojisi*, Aşına Kitaplar, Ankara, 2008; E. Göka, *Türk'ün Göçebe Ruhu*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2. baskı, ss.131-152

Göç psikodinamik olarak pek çok kayba yol açan bir durumdur. Psikodinamik lisanda “kayıp” zihinsel enerji yatırdığımız herhangi bir nesnenin ortadan kalkması, kendisine zihinsel enerji yatırılamayacak bir hale gelmesidir. Her kayıp insan psikolojisinde boyutları önceden kestirilemeyecek travmalara yol açar ve bu travmaların tahmin edilemez sonuçları olabilir.

Ermenilerin yaşadığı göç süreci, bir topluluğun belli bir amaç için kendi arzusuyla göç etmesi şeklinde değildir. Yine bu göç süreci, yaşanılan yerdeki olumsuz şartların yeni bir yerleşim yeri aramayı mecburi hale getirmesi neticesinde yaşanan bir süreç de değildir. Ermeni grupların yaşadıkları göç süreci, silahlı güce sahip olan devletin, gördüğü lüzum üzerine insanları kendi isteklerine bakmaksızın yaşadıkları mekândan koparıp başka bir mekâna cebren göç ettirmesidir. Böyle bir göçün son derece travmatik olacağını tahmin etmek zor değildir.

Böyle bir göçte göç eden insan ya da gruplar her şeyden önce yaşamak istedikleri yeri tercih etme haklarını ve özgürlüklerini kaybetmiş sayılabilirler. Büyük savaş öncesi dönemde Osmanlı topraklarında yaşayacakları yeri kendileri tercih edebilen Ermeniler, Tehcir uygulamalarıyla birlikte tercih haklarını da kaybetmişlerdir. Vatana ihanet şüphesiyle ve tehdit ve tehlike olarak kabul edildikleri için göçe mecbur edilmeleri bu kaybın Ermeni gruplar üzerinde yaratacağı etkinin şiddetini arttıran bir parametredir. Ermeniler için göç süreci, kendilerini göçe mecbur eden gücün kendilerine yüklediği olumsuz anlamlarla başlamıştır.

Kaybın daha da büyük olarak algılanmasına sebep olan diğer bir unsur, Ermenilerin yaşadıkları mekânlarla kurdukları güçlü bağlardır. Mekânla kurulan bu bağların travmanın algılanışına nasıl etki ettiğini anlayabilmek için öncelikle yaşanılan mekânın insan psikolojisindeki önemini kavramamız gerekir. Köyümüzü, mahallemizi, semtimizi veya şehrimizi anlatırken kurduğumuz cümlelerde, bu yeri kendi varlığımızdan tamamen bağımsız bir biçimde düşünüp anlatamayız. “benim köyüm”, “benim şehrim” dememiz, yaşadığımız yer ile kurduğumuz duygusal bağlantıların bir göstergesidir. Doğumumuzla başlayan dış dünya ile temas ve etkileşim maceramızda, kendimizi annemizden ayrı bir varlık olarak idrak edemediğimiz bir dönemin ardından kendi bedenimizin farkına varmaya başlarız ve bu aşamayla birlikte zihinsel enerjimiz büyük ölçüde annemizden ayrılarak kendi bedenimize yönelir. Bu enerjiyi bağladığımız nesnelere bir kısmını kendi varlığımıza mal ederek zihnimize bir otağ kurmuş oluruz. Bu şekilde soyut bir oluş olan zihnimize somut vücutlar sağlarız ve bu vücutlar içinde zihnimiz faaliyet gösterir. Kendi bedenimizle başlayan bu sahiplenme süreci gittikçe genişleyerek devam eder ve kademe kademe, evimize, bahçemize, ailemize,

mahallemize, şehrimize ve içinde yaşadığımız topluluğa doğru yayılır. Zihnimiz için en içteki ve en değişmez kabuk olan bedenimizin dışına doğru katman katman evimizi, mahallemizi, şehrimizi ve ülkemizi kendimize ait yeni kabuklar şeklinde yerleştiririz ve zamanla bunlar da bizim daha dıştaki bedenimiz halini alır. Vücudumuza yönelik tehditlerde gösterdiğimiz refleks tepkilerin benzerlerini bu daha dış bedenlerimize yönelen tehlikeler karşısında da gösteririz³². Tehcire tabi tutulan Ermenilerin uzun zamandır yaşadıkları mekanda yerleşik oldukları, bu mekanlarla güçlü bağlar kurdukları göz önünde bulundurulduğunda tehcirin henüz göç sürecinin başında bile oldukça büyük bir travma anlamına geldiği anlaşılabilir.

Bir diğer önemli etken de göç için göç sebebinin ve şartların belirlediği hazırlanma süresidir ki, ani bir mecburi göç ile daha önceden bilinen sebeplerin ortaya çıkardığı planlı bir göçün yapacağı psikolojik etkiler arasındaki farkı kestirmek zor değildir. Tehcir uygulamaları esnasında, olağanüstü hal niteliği taşıyan bir süreç yaşanmakta olduğu için göç etmesi uygun görülen Ermenilere hazırlanmaları için verilen süre genellikle birkaç gün ya da saatlerle ifade edilebilecek kadar kısa olmuştur. Bu nedenle pek çok Ermeni ailesi doğru dürüst toparlanmadan kendilerini yollarda bulmuşlardır.

Göç esnasında yaşanan pek çok olumsuzluk da göç eden grupların psikolojisine ilave etkilerde bulunabilir. Tehcir edilen Ermeni gruplar, göç esnasında büyük sıkıntılar yaşamışlardır. Tehcire tabi tutulmak bir bakıma yaftalanmak olarak da görülebilir, zira her ne kadar tam anlamıyla öyle olmasa da tehcir edilen Ermenilerin devlet tarafından şüpheli bulunması, tehlikeli görünmesi gibi bir durum söz konusudur. Bu yaftalanma, savaşın yarattığı kaotik ortamda göç etmekte olan Ermeni grupların Türk gruplar tarafından saldırıya uğramasını kolaylaştırmıştır. Tehcir sürecinde bazı Ermeni gruplar yollara dökülmüş durumdayken, silahlı Ermeni çetelerinin Türk köylerine baskınlar düzenlemesi ve savaş içinde olunan düşman ordularında Ermenilerin görev yapıyor olması gibi etkenlerin kabarttığı nefret duyguları savunmasız durumda bulunan, ama tehcir nedeniyle yaftalanmış olan Ermeni gruplarına yönelik saldırıların rahatlıkla gerçekleştirilmesinde rol oynamıştır. Bu yaşanan olaylar göçün yarattığı travmanın etkilerinin daha da büyük olmasına sebep olmuştur. Tehcire maruz kalan Ermenilerin psikolojisinde bu sürecin kolaylıkla onarılamayacak kadar şiddetli bir tahribata sebep olduğu tahmin edilebilir.

Güçlü bir grup kimliğine sahip olduğunu sık sık söylediğimiz Ermenilerin yalnızca bir kısmı bu kadar şiddetli bir travmaya maruz kalmış olsa bile bu

32 M. Beyazyüz, a.g.e.

travma, “seçilmiş travma”³³ haline dönüşerek kısa süre içinde tüm Ermeni grubuna mal edilmiş, tüm Ermeniler bu travmayı sahiplenmişlerdir. Bir topluluğun grup kimliğinde ortak bir maziye paylaşmak adeta kimliğin üzerine inşa edildiği bir platform olarak görülebilir. Tehcir sürecindeki travmanın ortak mazinin bir parçası haline getirilmesi grup psikolojisi bağlamında anlaşılabilir bir durumdur. Henüz dünyada bile olmadığımız zamanlarda yaşanan olaylardan bahsederken kullandığımız ifadeler bu durumu anlatmak için iyi birer örnek olabilir. Mesela henüz yirmili yaşlarında olan bir Türk’ün “Çanakkale’de düşmana geçit vermedik” derken kullandığı ifade kendisini de düşmana geçit vermeyenlerden biriymiş gibi görmesi, Çanakkale’de yaşananların Türk toplumunun grup kimliğinin zemininde yer alan ortak maziye eklendiğini göstermektedir. Muhtemelen Tehcir’e maruz kalmayan pek çok Ermeni de hemen tehcir sonrası dönemde “biz köylerimizden sürüldük, yollarda saldırılara uğradık” ifadesini kullanmıştır.

Beşinci Dönem: Son Yüzyılda Olanlar ve Ermenilerin Kimlik Sorunları

Dünya savaşının ardından iki toplum için de yeni bir süreç başlamış, bu yeni süreçte aralarındaki ilişki de biçim değiştirmiştir. Doğu Ermenistan denilen ve çarlık Rusya’sının sınırları içinde kalan topraklarda, çarlık rejiminin 1917 Ekim Devrimi sonucunda yıkılmasından hemen sonra bağımsız bir Ermenistan Devleti kurulmuştur. Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti adını alan bu devletin ömrü çok uzun olmamış, 1920 yılında Kızıl Ordu’nun Erivan’a girmesi neticesinde bu devlet de ortadan kalkmıştır. Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti’nin başında Taşnak örgütü üyeleri vardı³⁴ ve bu nedenle Sovyet Rusya, Ermenistan’ı işgal ettikten sonra Taşnakçılara karşı da bir harekâta girişmiş, bu nedenle Taşnak örgütüne mensup pek çok Ermeni, yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştır. Ermeni nüfusunun yoğun olduğu bazı Ortadoğu ülkelerine, Avrupa’ya ve Amerika’ya kaçan bu Ermeniler örgüt faaliyetlerini o bölgelerde sürdürmüşlerdir³⁵.

Aynı yıllarda Milli Kurtuluş Savaşı içinde olan Türkler, Anadolu’da bağımsız bir Türk devletinin mevcudiyetini sürdürmeye çalışırken 1920 yılında iki toplumu temsil eden silahlı güçler son kez karşı karşıya gelmiştir. Bu savaş, Kazım Karabekir komutasındaki Türk kuvvetlerinin Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti’nin silahlı kuvvetlerini yenilgiye uğratmasıyla sonuçlanmıştır. Türkler Milli Kurtuluş Savaşı’ndan başarıyla çıkmışlar ve 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti’ni kurmuşlardır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla

33 V. D. Volkan, *Kan Bağlı: Etnik Gururdan Etnik Teröre*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999.

34 “The First Republic” <http://armenianhistory.info/the-first-republic/> , Erişim Tarihi: 10.11.2010

35 C. J. Walker, *Armenia: The Survival of a Nation*, Palgrave Macmillan, London, 1990.

birlikte Türkler için daha sakin bir dönem başlamış ve bu dönemde hem Türk devleti hem de Türk toplumu cumhuriyetle birlikte gelen yenileşme, kalkınma ve inkılâp süreci içine girmiştir. Türklerin dünya savaşıyla bozulan dengelerini yeni bir noktada tekrar sağladıkları bu dönemde Ermeniler benzer bir denge halinden hala çok uzaktadırlar.

Sovyet Rusya'nın Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti'nin varlığını sonlandırmasından kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinden biri olan Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Taşnakçıların arzu ettiği tam bir bağımsızlıktan uzak olan bu yeni devletin kuruluşuyla birlikte Ermeni toplumu içinde tekrar bir bölünme yaşanmıştır. Bu bölünmenin bir tarafında Ermeni Milli Hareketi'nin kadrosunu oluşturan Taşnak örgütüne bağlı Ermeniler yer alırken diğer tarafında Sovyet Rusya yanlısı Ermeniler yer almıştır. Sovyet Rusya'nın bağımsız bir Ermenistan amacı güden Taşnakçılara yönelik takibatı sırasında pek çok Ermeni Sibiryaya sürgün edilmiş, birçoğu da daha önce söylediğimiz gibi yurt dışına kaçmıştır. Ermenistan'daki patriklik, Taşnakçıları dışladığını ilan edince Taşnakçılar da Lübnan merkezli ayrı bir kilise örgütlenmesi kurmuşlardır. Kiliselerdeki bu ayrılma, Ermeni toplumu için daha önceleri önemli bir kimlik unsuru olan mezhep birliğini iyice zayıflatmıştır. Her iki kilise örgütü de birbirlerinin bağlılarını aforoz etmişlerdir³⁶. Diaspora Ermenileri ile Ermenistan Ermenileri arasındaki bu ayrışma iyice belirginleşirken İkinci Dünya Savaşı çıkmıştır.

Ermenistan'daki patriklik, Taşnakçıları dışladığını ilan edince Taşnakçılar da Lübnan merkezli ayrı bir kilise örgütlenmesi kurmuşlardır. Kiliselerdeki bu ayrılma, Ermeni toplumu için daha önceleri önemli bir kimlik unsuru olan mezhep birliğini iyice zayıflatmıştır.

İkinci Dünya Savaşı, dünyada pek çok açıdan yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Savaş sırasında yaşanan ve "Holocaust" olarak adlandırılan Yahudi soykırımı nedeniyle savaş sonrasında uluslararası hukuka "soykırım" kavramı bir insanlık suçu olarak girmiş, bu çerçevede insan hak ve özgürlüklerini gözeten yeni bir hukuki anlayış egemen hale gelmiştir. Bu insani gelişmenin yanında savaş sonrasında dünyada, iki kutuplu bir siyasi düzen ve "soğuk savaş" denilen bir dönem başlamıştır. Bu dönem, Ermeni toplumu için de bazı gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Savaşta Ermenistan'ın büyük kayıplar yaşaması sebebiyle Sovyet Rusya, Ermenistan'ın kapılarını diaspora Ermenilerine açmıştır. Diaspora Ermenileri yol masraflarının karşılanması ve Ermenistan'daki yaşam şartlarıyla ilgili bazı şartların kabul edilmesi neticesinde Ermenistan'a dönmeyi kabul

36 Hovannisian, a.g.e., ss.410-120

etmişlerdir. Bunun sonucunda hemen savaş sonrası dönemde iki yüz bine yakın Diaspora Ermeni'si Ermenistan'a göç etmiştir. Bu göç sonrasında, göç edenlere tanınan bazı ayrıcalıklar nedeniyle Ermenistan'ın yerleşik Ermenileri ancak belli bedellerle Ermenistan'a gelmeyi kabul eden bu Ermenilere karşı önyargılı ve aşağı gören bir tutum benimsemişlerdir. İki ermeni grup arasında zaman içinde ortaya çıkmış olan lehçe farkı da aynı büyük gruba mensup olan bu iki alt-grubun kendilerini birbirlerinden farklı hissetmelerine sebep olmuştur³⁷. Ayrıntı gibi görünen bu hususların esasında ne kadar önemli olduğu ileride yapacağımız analizde daha iyi anlaşılacaktır.

Ermenistan'da bunlar olurken çeşitli ülkelerde soğuk savaşın da sunduğu imkânlarla faaliyetlerine devam eden Taşnak örgütüyle Ermenistan Ermenileri arasındaki ayrılık da devam etmekteydi. Daha da önemlisi Ermenistan dışında yaşayan Ermeniler arasında da bazı ayrışmalar ortaya çıkmaya başlamıştı. Mesela 1956'da Lübnan'daki bir patrik seçimi sonrasında iki Ermeni grup arasında silahlı çatışmalar çıkmıştı³⁸. Bütün bu ayrışmalar Ermeni milli kimliğinin dağılmaya başladığına delalet etmekteydi ve bu durum bazı Ermeni önderlerin de dikkatinden kaçmamıştı. Çok geçmeden Ermeni milli kimliğinin yeniden kazanılmasına yönelik birtakım çabalar da ortaya çıktı. Bu çabaların verdiği ilk meyve, binlerce Ermeni'nin yeniden tek bir bütün halinde, birbirlerine kenetlenerek ve ortak bir maziye sahip olduklarını vurgulayarak 24 Nisan 1965'de Erivan sokaklarında yaptıkları gösteri olmuştur³⁹. Bu gösterinin amacı, 1915 yılında Ermenilere Osmanlı topraklarında soykırım uygulandığını dünyaya duyurmak ve soykırım esnasında canını kaybeden ataları anmaktı. Bu gösteri, o güne kadar Sovyet Rusya'da yapılan en büyük gösteri olmanın yanında milli bir meseleyi dile getiren ilk gösteriydi. Gösteri, o kadar büyük çaplı olmuştu ki şehirde düzeni yeniden sağlamak için Sovyet askerlerinin şehre girip duruma müdahale etmesi gerekmişti. Bu çapta bir gösterinin Ermeniler için getirdiği ilk kazanç, Sovyet Rusya yönetiminin Erivan'a dev bir soykırım anıtı yapılmasına müsaade etmesi olmuştur. Bu olay, Ermeniler için millet olarak hala var olduklarının kendi kendilerine bir ispatı niteliğini taşımaktadır.

Ermeni milli kimliğini yeniden inşa etme çabalarının başlangıç niteliğindeki bu ilk adımından sonra 1970'li yıllardan itibaren Ermeniler, bu soykırım iddialarını uluslararası platforma taşımaya başlamışlar ve diplomatik çabalarla kendilerine soykırım yapıldığını Batılı devletlere kabul ettirme gayretine girmişlerdir. Bu diplomatik girişimlerin yanı sıra 1975 yılında

37 G. A. Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People: From Ancient Times to the Present*, Mazda Publishers, California, 2002.

38 Hovannisian, a.g.e.

39 M. Bobelian, *Children of Armenia: A Forgotten Genocide and the Century-long Struggle for Justice*, Simon & Schuster, New York, 2009, s.121

kurulan ASALA Ermeni terör örgütü de özellikle yabancı ülkelerdeki Türk diplomatlara yönelik pek çok saldırıda bulunarak gerçekleştirdiği terör faaliyetleriyle dikkat çekmeye çalışmıştır⁴⁰.

1991 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin çökmesi üzerine Ermenistan bağımsızlığını kazanmıştır ve Ermenistan Cumhuriyeti adını almıştır. Yeni devletin idari kadrolarına hızla Taşnakçılar yerleşmeye başlamıştır. Ermenistan Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan devletlerden biri Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Fakat hemen sonrasında Ermenistan ile Azerbaycan arasında çıkan savaş sebebiyle Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan arasında diplomatik ve ticari bir ilişki gelişmemiştir. Bağımsızlıktan sonra da Ermenistan, soykırım iddiaları ile ilgili diplomatik çalışmalarına dünyanın her yerinde hem devlet eliyle hem de diaspora Ermenileri aracılığıyla devam etmiş, bu nedenle Türk devletinin zaman zaman uluslararası platformda sıkıntı yaşamasına sebep olmuştur. Ermenistan, Türk Devleti'nin 1915'te yaşanan olayları soykırım olarak kabul etmesini talep etmektedir. Buna mukabil Türkiye Cumhuriyeti'nin de Ermenistan'la olan sınır kapısını kapalı tutması Ermenistan'ın ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Türk Devleti de sınır kapılarını açmak için Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından geri çekilmesi şartını ileri sürmektedir. Türk ve Ermeni toplumları arasındaki ilişkideki soğukluk, 2007 yılında Ermeni asıllı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Hırant Dink'in öldürülmesi olayının ardından binlerce Türk vatandaşının "hepimiz Ermeniyiz" sloganlarıyla cenazeye katılması ile bir miktar yumuşamış ama bu yumuşama diplomatik boyutlara taşınmamıştır. Keza 2008 yılında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Ermenistan ziyareti de ilk etapta ilişkilerde bir düzelmeye olacağı izlenimini uyandırmış ama beklenen olmamıştır ve bugün iki toplum arasındaki ilişki, genellikle diplomatik krizler etrafında şekillenmektedir.

Tarihini böylece özetlemiş olduğumuz beşinci dönemin psikolojik arka planı önceki dönemlerinkine göre daha kompleks bir süreç şeklinde gelişmiştir. Bu arka planı tam olarak anlayabilmek için tekrar Osmanlı'nın gerilediği döneme gitmek ve o noktadan itibaren konuyu ele almak gerekir. Özetle Ermeni bağımsızlık hareketi başladığında Osmanlı topraklarında Ermenilerin çoğunlukta olduğu bir idari birimin olmaması, daha da önemlisi tarihi büyük Ermenistan'da da Ermenilerin azınlık konumunda olmaları Ermenilerin işini zorlaştırmıştır. Bu arada yaşanan tehcir uygulamaları da bu topluluğun zihinlerinde derin izler bırakmıştır. Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde pek çok topluluk Osmanlı imparatorluğundan toprak kopararak bağımsız devlet kurmayı başardıysa da Ermeniler bu diğer topluluklar kadar başarılı olamamıştır. 1918-1920 yılları arasında Rusya içinde kalan doğu Ermenistan

40 H. W. Kushner, *Encyclopedia of Terrorism*, SAGE, Thousand Oaks, CA, 2003. s. 47

topraklarında bağımsız bir devlet kurulmuş ama bu devletin ömrü çok uzun olmamış, Ermeniler için Rus hâkimiyetinde geçecek yeni bir süreç başlamıştır. Osmanlı'nın girdiği dar boğazdan Türklerin bağımsız bir cumhuriyet kurarak çıkmayı başardığı 1923 yılında Ermeni toplumu, grup birliğini kaybetmekte ve kendi içinde bölünmeler yaşamaktadır. Üstüne üstlük Sovyetler Birliği'nin başında olan Stalin, Ermeni toplumu içindeki milliyetçi cereyanlara en ufak bir hayat hakkı tanımamaktadır. Bunun sonucunda Ermenistan dışındaki ülkelerde yaşayan Ermeni nüfusu artmış, Ermeni toplumunun yeni kuşakları başka kültürel atmosferler içinde yaşamaya başlamışlardır. Aynı süreçte tebarüz eden dini ayrılıklar milli mezhepten ayrılmaları da beraberinde getirmiş, Katolik ve Protestan Ermenilerin sayısı da Diaspora Ermenileri arasında giderek çoğalmıştır. Daha önce de değindiğimiz gibi, bu dönem Ermeni toplumunun hem milli hem dini birliğini son derece olumsuz etkilemiştir. Savaş sonrası dünyada Türklerle aynı dine mensup olan Araplar dahi Osmanlı'dan ayrılmayı başarmışken Ermenilerin bağımsız bir devlete sahip olamamanın yanı sıra, bir yandan milli duygularını Stalin rejiminin baskısıyla bastırmak zorunda kalmaları, diğer yandan da kendi içlerinde bölünmeler yaşamaları Ermeni toplumunun giriştiği bağımsızlık mücadelesinin tam anlamıyla başarısızlıkla sonuçlandığının göstergeleridir. Bu başarısızlık, milli duyguları güçlü olan Ermeni toplumunun baş etmesi gereken önemli bir psikolojik yüküdür.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Ermenistan'a olan Ermeni göçü ile birlikte aynı topluluğun birbirine uzak yaşayan fertleri kısmen de olsa tekrar bir araya gelmişlerdir, fakat aralarındaki zaman içinde belirginleşmiş olan farklılıklar yerleşiklerle göçerlerin birbirine kenetlenmesini zorlaştırmıştır ve grup kimliğini oluşturan unsurları zayıflamış olan Ermeniler içinde hizipleşmeler ortaya çıkmıştır. 1956 yılında Lübnan'daki hadiselerde Ermeni grupların birbirlerine karşı silahlı mücadeleye girişmesi Ermeni grup kimliğindeki derin çatlakların vardığı son nokta olmuştur.

Bütün bu ayrışmalar ve çatışmaların yanında başka ülkelerde yaşayan Diaspora Ermenileri ve onların yeni kuşakları zaman içinde tabii ve kendiliğinden bir asimilasyona uğramaya başlamışlardır. Diaspora Ermenileri için bu durum bir kimlik krizi doğurmuş olmalıdır, zira onların yaşadığı kimlik duygusu oldukça kaotiktir. Şöyle ki, bir diaspora Ermeni'si Amerika, Fransa, Kanada gibi bir ülkenin vatandaşıdır, ama bir yandan da kendisini doğulu bir toplum olan Ermeni toplumunun bir üyesi saymaya devam etmektedir. Muhtemelen Katolik ya da Protestan mezhebine mensuptur ve belki de hiçbir mezhebe veya kiliseye bağlı değildir. Ermeni olduğunu düşünmektedir ama büyük ihtimalle Ermeniceden farklı bir dil kullanmaktadır veya Ermeniceyi çok kısıtlı ortamlarda kullanabilmektedir, dahası büyük ihtimalle Ermenice eğitimi de görmemektedir. Bunun da

kolaylaştırdığı bir sonuç olarak Ermeni kültürüne has unsurlardan çok içinde yaşadığı toplumun kültürel motiflerini daha yakından tanımaktadır. Daha da önemlisi bu Diaspora Ermeni'si Ermenistan diye bir ülkenin varlığından haberdardır, ama o ülkenin bulunduğu coğrafyayla bir bağlantısı yoktur ve sosyoekonomik bakımdan çok da iyi bir durumda olmayan bu ülkeye gidip yerleşmek gibi bir arzusu veya niyeti de yoktur⁴¹.

Bütün bunlar bir arada düşünüldüğünde 20. Yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde dünyadaki bütün Ermenilerin kendilerini aynı grubun üyesi saymaları için ortak unsurların son derece azaldığını iddia etmek mümkündür. Bunun fark edilmesiyle birlikte girilen çözüm arayışlarında yakın mazide yaşanan ve etkileri sonraki kuşaklara da aktarılan bir travmadan istifade etmek gibi bir yol seçilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan Yahudi soykırımıyla ilgili delil niteliğinde pek çok görüntünün, resmin ve belgenin bütün dünyada yayımlanması ve konuyla ilgili kitapların, belgesellerin ve filmlerin ortaya çıkması Yahudilerin yaşadıkları zorlukların, sıkıntılarının ve zulmün bütün insanlık tarafından anlaşılmasına sağlamıştır. Soykırımın ilgili bu materyallerin tehcire maruz kalan Ermenilere yaşadıkları zorlukları çağrıştırmış olması mümkündür. Bunun da ötesinde tehcire maruz kalmayan, ama Yahudi soykırımının olduğu ve aleni biçimde ortaya çıktığı yıllarda yaşayan Ermeniler, Yahudi soykırımıyla ilgili panoramayı büyükleri tarafından sözel kodlarla kendilerine anlatılan sıkıntıların görsel karşılığı olarak kabul etmiş olabilirler. Savaş sonrasında “insanlığa karşı işlenen suç” kavramının gündeme gelmesi ve soykırımın bunun en büyük örneği olarak kabul edilmesi, Ermenilerin geçmişte yaşadıkları travmayı tekrar ele almaları ve bunun da insanlığa karşı işlenmiş bir suç olduğu kanaatine varmış olmaları son derece doğaldır. Herkesin kendi yaşadığı acıyı en büyük acı olarak görmesindeki gibi Ermeniler de tehcir sürecinde yaşananların “soykırım” olarak adlandırılabilir kadar travmatik olduğunu düşünmüşlerdir ve bu kavramı kendi travmaları için hemen benimsemişlerdir.

1915 ve 1917 yılları arasında Ermenilerin yaşadığı travmatik göç yaşantısının elli sene sonra zihinlerde tekrar ortaya çıkışı, bu yaşantıya Ermeniler soykırım adını vermemiş olsalardı da Ermeni toplumu için psikolojik olarak pek çok işlev görmeye elverişlidir.

1915 ve 1917 yılları arasında Ermenilerin yaşadığı travmatik göç yaşantısının elli sene sonra zihinlerde tekrar ortaya çıkışı, bu yaşantıya Ermeniler soykırım adını vermemiş olsalardı da Ermeni toplumu için psikolojik olarak pek çok işlev görmeye elverişlidir. İlk olarak Ermeni grup kimliğinin pek çok unsurunun zayıfladığı o dönemde yaşanan bu travmayı zihinlerde tekrar

41 Erol Göka, “Ermeni Sorunu'nun (Gözden Kaçan) Psikolojik Boyutu”, *Ermeni Araştırmaları*, Cilt 1, (Mart, 2001)

canlandırmak Ermeni toplumu için mazideki en yakın ortak deneyimin anılarını dirilterek kaybolan grup kohezyonunu yeniden sağlama amacına hizmet edebilir. İkinci işlev olarak da maruz kalınan travma, Ermeni toplumunun zihninde 19. Yüzyılın sonunda başlayan bağımsızlık mücadelesinin başarısızlıkla sonuçlanmasına iyi ve geçerli bir mazeret olarak kabul edilebilir. Tehcir uygulamaları ve tehcir sırasında yaşananlar bu başarısızlığı rasyonalize etmeye yarayacak malzemelerdir. Ermeni toplumunun artık kendi kendine sorduğu “neden?” sorusuna vereceği cevap hazırdır: “Çünkü bunlar (!) yaşandı.” Ayrıca bağımsızlık mücadelesi sırasında Ermenilere hayal kırıklığı yaşatan, daha önce tarihi büyük Ermenistan toprakları olan Osmanlı vilayetlerindeki Ermeni nüfusunun azlığının önemli sebeplerinden birisi, Osmanlı’nın güçlü olduğu yıllarda Ermenilerin batıdaki vilayetlere yerleşmeyi tercih etmeleridir. Bu nedenle ortaya çıkan tarihi bir suçluluk duygusu da, sanki buradaki Ermeniler sürüldüğü için nüfus azalmış gibi bir zihinsel çarpıtma ile bastırılmış olabilir. Bu travmayı zihinlerde yeniden canlandırmanın göreceği üçüncü bir işlev, bu travmadan kurtulmuş olmanın yaratacağı gururu bütün toplumun ortak benliğinde birleştirici bir unsur haline getirmektir. Nitekim Ermeni mitolojisinde buna benzer bir kurtulma mitosu da mevcuttur. Bu mitosa kısaca göz atacak olursak; Ermeniler Nuh tufanı sırasında Ağrı Dağı’na çıkarak hayatta kalmayı başarabilen bir kavmin soyundan geldiklerine inanmaktadırlar. Ağrı Dağı’nın Ermenilerce kutsal sayılmasının sebebi de bu inanıştan köken alır⁴². Ermeni kilisesinin de sürekli ayakta tutmaya çalıştığı bu inanç sayesinde Ermeniler, kendilerini seçilmiş bir millet olarak kabul ederler. Bu mit, pozitif düşüncenin güçlenmesiyle ve Ermeni toplumu arasındaki mezhep ayrılıklarının belirginleşmesiyle zayıfladıktan sonra benzer bir sağ kalma efsanesi, daha gerçekçi temellere dayandırılarak yakın tarihten, yani 1915 olaylarından rahatlıkla türetilmiştir. Bütün bu işlevleri görebilen tehcir travması, psikolojik lisanla Ermeni toplumunun kendi grup kimliğini güçlendirmek için seçtiği bir travma olarak kabul edilebilir⁴³.

Psikolojideki “seçilmiş travma” kavramının açıklanması konunun daha iyi anlaşılmasını da sağlayacaktır. Psikolojik travma bireylerin olduğu gibi büyük grupların da psikolojisinde derin etkiler bırakır. Travmanın zihne getirdiği yük zihinsel mekanizmalar tarafından çözülmesi gereken pek çok sorundan oluşur. Bu sorunlar bireyin ya da grubun benlik bütünlüğü, kendilik duygusu, kimlik unsurları, kendilik değeri gibi konularla ilgili sorunlardır. Daha önce göçün de bir travma olduğunu ve bu travmanın çok yönlü kayıplardan müteşekkil olduğunu belirtmiştik. Kayıplardaki yas sürecine

42 W. St. Clair-Tisdall, *The Conversion of Armenians to the Christian Faith*, The Religious Tract Society, 1897, ss.29-32; Moses Khorenatsi, *History of the Armenians*, İngilizceye çeviren. R. W. Thomson, Harvard University Press, USA, 1980, ss.73-76

43 S. Laçiner, *Türk Ermeni İlişkileri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2004.

benzer şekilde her tür zihinsel travmadan sonra zihnin yeniden organize olması için bir çabaya ve zamana ihtiyaç vardır. Bu yeniden organize olma süreci tamamlanamadığı sürece travmanın etkileri, uzamış yaşlarda olduğu gibi, kişilerin veya grubun işlevselliğini bozarak devam eder. Bireyler yaşadıkları travmaları kendi dünyaları içinde sınırlayarak yeniden organize olma evresini tamamlayabilecekleri gibi bunu başaramayıp sürekli kaotik bir zihinsel işleyiş içinde kalabilirler. Büyük gruplarda da benzer bir durum söz konusu olabilir. Gruplar yaşadıkları bir travmayı, daha sonraki yaşantılar sayesinde çabucak işlemeyi ve zihinsel bir sorun olmaktan çıkarmayı başarabilecekleri gibi, bu travmayı işlemeyi başarmakta zorlanıp bunu grup halinde sürekli diri tutarak da hayatlarına devam edebilirler. Özellikle bir grup başka bir grup karşısında mağdur duruma düşüp, daha sonraki süreçte bu mağduriyeti nötrleyemezse bu mağduriyet seçilmiş bir travma olarak diri tutulabilir. Grup içinde bu travma, sürekli canlı kalır ve yeni nesillere de aktarılır. Seçilmiş travma, grubun bir arada tutulması ve birlikte hareket etmesini sağlayan bir unsur olarak da işlev görür. Ermenilerin Tehcir sırasındaki yaşantılarını tam da kimlik krizi yaşadıkları bir dönemde yeniden zihinlerinde canlandırdıkları düşünülecek olursa bu travmatik yaşantının gördüğü işlevin önemi daha iyi anlaşılabilir.

Tehcir sebebiyle bir mağduriyet yaşamış olmanın zihinlerde canlandırılması bütün bu işlevleri görebilirken “soykırım” kavramının bir etiket şeklinde yaşanan bu travmanın üzerine yapıştırılmasının başka sebeplerini aramak gereklidir. Bu konuda çeşitli tahminler yapmak mümkündür: “Soykırım” kavramının seçilmesinin en basit sebebi olarak Yahudi soykırımındaki kayıplarla Ermeni tehciri ve Ermeni isyanları sürecindeki can kayıplarını benzeştirmek gibi bir mekanizmanın işlediği düşünülebilir. Uluslararası hukukta “soykırım” bir insanlık suçu olarak görülmektedir, ama Ermenilerin yaşadığı travmanın bir karşılığı ve bir yaptırımı aynı hukukta yoktur, bu nedenle kendi yaşadıklarını en iyi oturtabilecekleri kavramsal çerçeve olarak Ermeni toplumu “soykırım” ifadesini seçmiş olabilir. Bunların yanında “soykırım” kavramının Ermeni mitolojisindeki yok olma tehdidinden kurtulma ve sağ kalmayı başarma temasıyla da benzeştiğini düşünmek mümkündür. Bunlar her ne kadar muhtemel sebepler olsa da daha detaylı düşündüğümüzde başka ihtimallerin de söz konusu olabileceğini iddia edebiliriz.

İkinci Dünya Savaşı’ndaki Yahudi soykırımı, “insan hak ve özgürlükleri” kavramlarının doğduğu bir coğrafyada, yani Avrupa’nın orta yerinde yaşanmıştır. Hıristiyan-Batı topluluklarının ortak bilinci savaş sonrasında böyle bir vahşetin Avrupa’nın içinde yaşanmış olmasından dolayı suçluluk duygusuna kapılmıştır. Hemen savaş sonrasında uluslararası hukukta yapılan düzenlemeler gibi resmi girişimlerin yanı sıra Yahudi soykırımını insani bir

bakışla işleyen edebi eserlerin, sinema filmlerinin ortaya çıkması bu suçluluk duygusunu telafi etme çabaları olarak görülebilir. Bu suçluluk duygusu istismar edilmeye son derece açıktır, çünkü bu suçluluk duygusunun tarihsel arka planı yalnızca “Holocaust”tan ibaret değildir. Yüzyıllar sonra Papa’nın da özür dilemesine sebep olan Haçlı Seferleri, Avrupa’nın kendi içinde yaşanan mezhep savaşları ve katliamlar ve engizisyon uygulamaları hep bu suçluluk duygusunun arka planında yer almaktadır. Holocaust’tan sonraki dönemde iyice güçlenen bu suçluluk duygusu Avrupalı bilincinde mağduriyete karşı güçlü ve aşırı bir hassasiyet doğmasına sebep olmuştur. Bu hassasiyet sayesinde gelişen atmosferde mağduriyet iddiaları da hemen taraftar bulabilmiş, mağdur olduğunu iddia edenler kolaylıkla destek bulabilmişlerdir. Bu durum da, “Ermeni Soykırımı”, “Pontus Soykırımı”, “Süryani Soykırımı” gibi “Yahudi Soykırımı” ifadesinin basit replikasyonlarının ortalığa dökülmesi sonucunu doğurmuştur. Bunlar arasında “Ermeni Soykırımı” ifadesinin daha fazla ön plana çıkmasının sebebi bu iddianın somut bir travmatik yaşantıdan beslenmesi ve bu yaşantının da Ermenilerin en güçlü kimlik unsuru haline gelmiş olmasıdır. Ermenilerin “soykırım” ifadesini kendi travmalarına etiket olarak seçmelerinin güçlü bir sebebi Batılı-Hıristiyan bilincin suçluluk duygusu sebebiyle mağduriyete verdiği destek ve gösterdiği yakın ilgi olabilir.

1915’te bir Ermeni soykırımı yapılmış olduğunu kabul etmek, Hitler’in de Türklerden ilham alarak soykırımı giriştiği şeklinde bir tezin ortaya atılmasına imkân sağlamıştır. Tıpkı kabahat işleyen bir çocuğun, “ama Ali de öyle yapmıştı” diyerek eylemini meşru göstermeye çalışması gibi, tüm Batılı-Hıristiyan bilinç de “aslında biz böyle şeyler yapmayız ama Türklerden öğrendik” gibi çocukça bir düzeneğe sarılmış, kendi tarihindeki etnik ve dini vahşetlerin yarattığı utanç ve suçluluk duygusuyla böyle komik ve çocuksu bir yolla baş etmeye çalışmış ve halen de çalışmaktadır. Hâlbuki her iki dünya savaşının çıkmasından ve milyonlarca insanın ölümünden sorumlu olan bizzat Batılı-Hıristiyan bilincin kendisidir⁴⁴.

Türklerin toplumsal psikolojisinde neler oldu?

Buraya kadarki tespit ve tahminlerimiz Ermenilerin grup psikolojisiyle, yani Ermeni grubunun kendi iç dinamikleriyle ilgilidir. Bu tespit ve tahminler, Ermenilerin kendilerine Türkler tarafından soykırım yapıldığını iddia etmeleri ve bunu Batılı toplumlara kabul ettirmeye çalışmaları sürecinde Türk ve Ermeni toplumları arasındaki ilişkinin geçirdiği evrimi ve geldiği safhayı anlamak için bir başlangıçtır. İlişkideki bu evrim ve ilişkinin bugün içinde

44 Erol Göka, “Ermeni sorunu”nun (gözden kaçan) psikolojik boyutu”, *İnsan Kısım Kısım: Toplumlar, Zihniyetler, Kimlikler* içinde. Erol Göka, Aşına Kitaplar, Ankara, 2. Baskı, 2006, ss.212-220.

bulduğu safha hakkında birtakım psikolojik tespitlerde, tahminlerde ve yorumlarda bulunmak için öncelikle Türk tarafının bu süreçteki tutumuna kısaca değinmek gerekir. Osmanlı İmparatorluğunun gerileme döneminde, Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıkların bağımsızlık talebiyle giriştikleri eylemlerin “isyan” şeklinde adlandırılması ve Ermenilerin ilk etapta bağımsızlık arzularını açığa vurmadıkları için “millet-i sadıka” olarak adlandırılmaları psikolojik analizler için bazı ipuçları sunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nda azınlıkların talep ettiği şey bağımsızlıktır ve Osmanlı da bu taleplerle girişilen eylemleri isyan olarak görmektedir. Ermenilere “millet-i sadıka” demek bağımsızlık isteyenleri de ihanet etmiş saymak, “hain” olarak görmek anlamına gelir. Esasında tercih edilen bu kavram ve kelimeler, Balkanlarda kendisine bağlı etnik grupların bağımsızlık talepleri sürecinde ağır kayıplar veren Osmanlı Devleti’nin ve Osmanlı münevverinin alt üst olmuş psikolojisinin ve duygusal tepkisinin bir tezahürü olarak yorumlanmayı hak etmektedir. Kişilerarası ilişkilerin psikolojisinden de tahmin edilebileceği gibi bu duygusal boyut çok kuvvetli bir ihtimalle incinmişlik duygularından ve bunun telafisinden, ört bas edilmesinden başka bir şey olmayan öfkeden oluşmaktadır. Bağımsızlık talep eden ve eyleme girişen topluluklar arasında ilk etapta Ermeniler bulunmadığı için gerek Osmanlı Devleti’nin gerek Türk toplumunun Ermenilere yönelik sempatisinin arttığını, diğer azınlıklarla kurulan ilişkideki duygusal yatırımın onlardan geri çekilip Ermeni toplumu ile olan ilişkiye aktarıldığını, “millet-i sadıka” ifadesinin de bir bakıma artık daha çok sevilen bu dosta verilmiş bir hediye olduğunu söyleyebiliriz.

Ermeniler, kendileri için en uygun zamanın geldiğini düşünerek bağımsızlık taleplerini dile getirdiklerinde Osmanlı Devlet’inde ve Türk toplumunda büyük öfke uyandırmışlardır, bunun sebebi çete faaliyetleri ve Türk köylerine düzenlenen saldırılar olarak görülebilirse de, çok daha büyük incinmişlik duygularının da bu durumda rolü olduğu gözden kaçırılmamalıdır. “Millet-i sadıka” olarak adlandırılan Ermenilere Türklerin önceki ilişkilerinden geri çektikleri bir yatırım yaptıklarını düşünecek olursak Ermenilerin bağımsızlık taleplerinin ve ayaklanmalarının daha büyük bir hayal kırıklığı yarattığını da tahmin edebiliriz. Bu hayal kırıklığından beslenen bir öfkenin de gerek Abdülhamit döneminde Ermenilere uygulanan baskıların, gerek 1915 yılında başlayan tehcir uygulamaları sırasında peşin hükümlü yaklaşımlarla masum Ermenilerin de tehcire tabi tutulmasının gerekse de aynı yıllarda bazı Türk gruplarının Ermenilere yönelik münferit saldırılarının ateşleyicisi olduğu iddia edilebilir.

Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ise, Türk toplumunun içine girdiği yeniden yapılanma dönemi ve inkılâp süreci Ermenilerle ilgili duyguların geri planda kalmasına sebep olmuştur. Daha da önemlisi Ermenilere yönelik

öfke, ilkel, çocuksu, toptancı biçiminden çıkıp Ermeni toplumu içindeki belli bir gruba yönelik hale gelmiştir. Bunu şuradan anlıyoruz ki, iki toplum arasında yaşanan onca gerilime rağmen yine de Türkiye topraklarında yaşamaya devam eden bir Ermeni nüfusu kalmış ve bu Ermenilere karşı, onları Türkiye’den gitmeye, kaçırmaya zorlayacak bir baskı devlet eliyle olmadığı gibi Türk toplumu tarafından da illegal yollarla uygulanmamıştır. Bu Ermeni nüfusu bugüne kadar Türkiye’nin çeşitli vilayetlerinde, şiddete ve baskıya maruz kalmadan yaşamlarını sürdürmüşlerdir

Ermenilerin kimlik sorununa bir çözüm olarak “soykırım” iddialarıyla uluslararası platforma çıkmalarına kadar iki toplum arasındaki ilişki karşılıklı karmaşık hisler ve tarihsel bir yorgunluk sebebiyle muallâkta kamıştır. 1965 yılındaki gösteriden sonra ilişkinin dinamiklerinde bir değişim başlamıştır. Ermenilerin batı dünyasında giriştikleri “soykırımı” tanıtmaya yönelik lobi faaliyetleri ve dikkat çekmek için başvuru terörist eylemler karşısında Türk tarafı belirgin sıkıntılar yaşasa da önceki kayıtsız tavrını bir süre daha sürdürmeye devam etmiştir. Soykırım iddiaları karşısında, bunun olmadığını ispatlamaya yönelik ciddi çabalara girilmediği, mesela Batılı ülkelerde Ermenilerin yaptıkları gibi lobi faaliyetleriyle bu iddialar çürütülmeye çalışılmamıştır. Türk

Türk tarafı, soruna karşı genellikle sessiz kalmayı yeğlerken Ermeni toplumu içinde, özellikle de daha önce değindiğimiz kimlik krizini daha güçlü biçimde yaşayan Diaspora Ermenileri arasında Türk düşmanlığı daha da güçlenmiştir. Zira Diaspora Ermenileri için Türk düşmanlığı yeni bir grup kimliği açısından kritik bir rol oynamıştır.

tarafı, Cumhuriyet’ten sonra da, 1915’te olanları Osmanlı’ya mal etmemiş, belli ölçülerde sahip çıkmıştır. Oldukça sessiz bir siyaset izlenmiştir. Tehcir sırasında ortada bilinçli bir siyasetin sonucunda gündeme gelen “soykırım” gibi bir tutumun olmadığı savunulmuştur. Savaşın kaotik ortamında, Ermenilerin düşman saflarında ve devlet güçlerine karşı silahlı mücadeleye girişmesi üzerine iki halk arasında adeta “iç savaş” benzeri bir tablo ortaya çıktığını, olayları önlemekte güçlük çeken ve yeni bir Ermeni ihanetinden çekinen zamanın hükümetinin de “tehcir” politikası uygulayarak önlem aldığını söylemekle yetinilmiştir. Türk tarafının kendi tezini savunmak konusunda güçlü bir çaba göstermemesi de önceki kayıtsız ve hafife alan tutumun bir devamı olarak yorumlanabilir.

Türk tarafı, soruna karşı genellikle sessiz kalmayı yeğlerken Ermeni toplumu içinde, özellikle de daha önce değindiğimiz kimlik krizini daha güçlü biçimde yaşayan Diaspora Ermenileri arasında Türk düşmanlığı daha da güçlenmiştir. Zira Diaspora Ermenileri için Türk düşmanlığı yeni bir grup kimliği açısından kritik bir rol oynamıştır. Bir diaspora Ermeni’sinin etnik grup

kimliği geliştirebilmek için ebeveyninden devraldığı ve diğer Ermeni evleriyle kendi evlerinde ortak olan tek miras, Türk düşmanlığıdır. Üstelik hayatlarında Türkiye'yi ve hatta bir Türkü hiç görmemiş olan ikinci nesil ve sonraki Ermeni nesilleri için her şey hayali olduğundan, Türk düşmanlığının boyutları hayali biçimde artırılarak yeni bir kimlik kolayca inşa edilebilmiştir. Aynı şey diaspora Ermenileri kadar olmasa da Ermenistan Ermenileri için de geçerlidir, fakat batı dünyasında “soykırım”ın tanınması için diaspora Ermenilerinin gösterdiği çaba bu düşmanlığın ve bunun üzerine kimlik inşa etmenin diaspora Ermenileri için daha önemli olduğunu göstermektedir.

Yansıtma özdeşim

Birinci dünya savaşının sona ermesinden Ermenilerin “soykırım” iddialarını dile getirdikleri yıllara kadarki zaman sürecinde iki toplum arasındaki ilişkinin adeta donmuş olduğunu söylemek mümkündür. Ermenilerin soykırım iddialarını dile getirmeleri ve bu iddialarını batı dünyasına kabul ettirme çabaları sürecinde ise iki toplum arasındaki ilişkilerin psikolojik boyutu çok farklı bir dinamizm kazanmıştır. Bu dinamizmi açıklamak için psikoloji ve psikanalizdeki “yansıtma özdeşim” kavramından faydalanmak mümkündür.

Yansıtma özdeşim kavramı⁴⁵, iki kişi veya iki grup arasındaki ilişkiyle ilgili oldukça kompleks bir sürece karşılık gelir. Kavramı burada ayrıntılı biçimde anlatmak yerine Türk ve Ermeni toplumları arasındaki ilişkinin analizine devam etmek ve sırasında kavramın gerekli yönlerini açıklamak daha kolay olacaktır.

Ermenilerin zihninde özellikle yeni nesiller ortaya çıktıkça daha da artan Türklere yönelik öfke ve düşmanlık, bu toplum tarafından sürekli olarak rasyonalize edilmektedir. Şöyle ki, Ermenilere göre, Türklere yönelik duygularının sebebi esasında Türklerin kendilerine yönelik düşmanlıklarıdır. Hâlbuki tarihsel gerçeklik bunun böyle olmadığını göstermektedir, fakat bireylerin ya da grupların psikolojisi söz konusu olduğunda esas olan tarihsel gerçeklik değil psikolojik gerçekliktir. Tarihsel gerçeklik, bağımsızlık arzusu duydukları, ama bunu dile getirmedikleri bir dönemde Türk toplumunun Ermenilere “millet-i sadıka” unvanını verdiğini söylerken Ermenilerin Türklerin kendilerine düşman olduğunu söylemeleri kendilerindeki düşmanlık duygularını Türklere yansıtma, sanki bu duygular kendilerinden değil de Türklere çıkmış gibi davranmaları anlamına gelmektedir. Bu tip bir yansıtma bir taraftan da bir ilişki biçimidir ve

45 Erol Göka, “İnsan ilişkilerini kavramanın aracı olarak yansıtma özdeşim”, *İnsan Kısım Kısım: Toplumlar, Zihniyetler, Kimlikler* içinde. Erol Göka, Aşına Kitaplar, Ankara, 2. Baskı, 2006, ss.99-139.

Ermeniler de bu yansıtma ile yeniden bir ilişki kurmaya çabalamaktadırlar zira kurulacak bir ilişkinin onlara getireceği, birazdan anlaşılacak olan psikolojik anlamda bazı faydalar söz konusudur. Böyle bir yansıtmanın güttüğü bilinçdışı amaçlardan biri kendindeki olumsuz dürtü, duygu, düşünce ve düşlemlerin kendinde değil de karşıdakinde olduğunu kabul ederek rahatlamakken diğer bir amacı da birinciyi destekleyecek biçimde karşıdakini kendi istediği bir şekilde davranmaya zorlamaktır. Ermenilerin yansıtma sürecinde de karşı tarafı düşmanca davranmaya itmek amacı gizliden gizliye işlemektedir, zira karşıdakinin düşmanca davranışı kendi düşmanca duygularını bir bakıma meşrulaştıracaktır. Karşı tarafı arzu ettiği şekilde davranmaya ittikten sonra ondaki kötülükle yeni bir özdeşim kurmak, kendindeki olumsuz dürtüleri, düşünceleri gerçek planda bir çerçeve içinde temsil etmeye yarayacaktır. Türk-Ermeni ilişkilerinde Türk tarafının kayıtsız kalarak, aleni bir Ermeni düşmanlığı göstermeyerek ve Ermenilerin geçmişte olduğunu iddia ettikleri düşmanlığı da sadece bir tedbir ve istenmeden yaşanmış olaylar olarak kabul etmesi, Ermeni tarafının yaptığı yansıtmanın emilmesidir. Fakat yansıtma yapan Ermenilerin beklediği şey yansıtmanın kendilerine geri dönmesidir ve bu olmadığında kendilerindeki olumsuz dürtüler meşrulaşamamaktadır. Yansıtmanın yansıttığını emme ve ona yansıtma, kişilerarası ilişkilerde ve psikoterapilerde oldukça faydalı bir manevra olabilir. Yansıtma, bu manevra karşısında karşıdakinin tutumuyla özdeşim kurarak kendindeki olumsuz dürtüleri dizginlemeyi başarabilir, fakat yansıtmanın yansıttığı olumsuz dürtüler veya duygular onun kimlik inşasında rol oynuyorsa yansıtmalı özdeşim sürecinde yansıtma, karşıdakini kendisinde olan dürtülerle ve duygularla hareket etmeye zorlayacaktır. Nitekim Ermenilerin yansıtmaları, Türklerden onların beklediği karşılığı alamayınca kendilerine düşman olduğunu iddia ettikleri Türklere zarar vererek onların düşmanlığını uyandırma çabası içine girmişlerdir. Bu bağlamda düşünüldüğünde ASALA'nın eylemleri daha iyi anlaşılabilir. Yani terör eylemlerine başvurarak Ermeni tarafı Türklere kendilerine karşı güçlü bir düşmanlığı körüklemeye çalışmışlardır. Ne zaman ki terör, Batılı devletlerin dikkatini Ermenilerin istediği şekilde çekmekten çok tepki toplamaya başlamıştır, o zaman ASALA terörü de zayıflamış ve ortadan kalkmıştır.

Türk tarafı, Ermenilerin yansıtma emmeye sürekli devam etmiş kendilerine yansıtılan olumsuzluklara rağmen karşı tarafa olumlu birtakım mesajlar vermeye çalışmışlardır. Ermenistan'ın 1991'de bağımsızlığa kavuşmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin bu ülkeyi tanıyan ilk ülkelerden biri olması da yansıtmanın işlenerek karşıya tekrar sunulmasıdır. Fakat Ermeni tarafı bu sunulanı kabul etmek istememektedir, zira Türklere olan ilişkinin dostane bir biçimde devam etmesi, Ermenilerin, özellikle de Diaspora Ermenilerinin grup kimliğinde oldukça güçlü hale gelmiş ve hatta mezhep birliğinin de önüne geçmiş olan bir unsurun tehlikeye girmesi

anlamına gelmektedir. Ermeniler, özellikle de Diaspora Ermenileri Türklerin kendilerine yönelik bir düşmanlık sergilemesi için diplomatik yolları daha yoğun biçimde kullanmışlardır. Türk tarafı ise, yine aleni bir düşmanlık göstermemiş, daha pasif bir duruş sergilemiştir. Çeşitli ülkelerin parlamentolarında Ermeni soykırımı yasa tasarıları gündeme geldikçe sorunu, o ülkelerle diyaloga girerek, diplomatik yollarla halletmeye çalışmıştır. Bu durum zaman zaman Türkiye Cumhuriyeti'nin iyi ilişkiler içinde olduğu bazı ülkelerle arasında ciddi sorunların çıkmasına da sebep olmuştur. Buna rağmen Türkler, kendilerine yansıtılanı aynen geri yansıtma yoluna gitmemişlerdir.

Ermenilerin “soykırım” iddialarını batılı ülkelere kabul ettirerek o ülkelerde soykırım ile ilgili yasaların çıkması için çabalamaları üzerinde düşünüldüğünde bunun da Ermenilerin yaptığı yansıtmalı özdeşimin bir parçası olduğu görülebilir. Ermeniler kendilerine soykırım uygulandığını büyük devletlere kabul ettirerek pek çok kazanç elde edebilirler. Bu kazançlardan bazılarında daha önce de değinmiştik. Mesela arzu ettikleri gibi bir devleti kuramamış olmanın mazereti olarak hem kendilerine hem dünyaya “soykırımı” gösterebilirler. Yansıtmalı özdeşim kavramı üzerinden bakıldığında ise, nihai amacın daha ziyade grup kimliğini pekiştirmek olduğu söylenebilir. Ermeniler, Türklerin de “soykırım”ı kabul etmelerini istemektedirler. Batı ülkelerinin “soykırım” iddialarını kabul etmelerinden muratları da bu ülkelerin “soykırımı” kabul etme konusunda Türkiye Cumhuriyeti'ne baskı yapmalarındadır. Türklerin bu iddiayı kabul etmesi Ermeniler için, Türklerin kendilerine olan düşmanlıklarını kabul etmeleri anlamına gelecektir. Bu da grup kimliğindeki mağdur edilme unsurunu muhkem hale getirecektir. Diğer taraftan geçmişte karşılığında başarısız oldukları Türklerin “soykırım” yaptıklarını dünyaya kabul ettirmek Türklerin aşağılanmasına, Türklere kabul ettirmek ise “soykırım” gibi insanlık dışı bir fiili işlemiş olmaları nedeniyle Türklerin vicdan azabı duymalarına yarayacaktır. Türklerin Ermeniler karşısında böyle bir vicdan azabı duymaları Ermenilerin grup narsisizmini besleyecektir. Geçmişte kendilerine hükmetmiş bir topluluğun onlar karşısında özür diler bir pozisyona düşmeleri Ermeniler için milli bir gurur kaynağı olacaktır. Ermenilerin yansıtmalı özdeşim sürecinde varmayı hedefledikleri nokta Türklerin yansıtılan malzemeyi kabul ederek kendilerine aynı şekilde karşılık vermesini sağlamak, akabinde Türklerin düşmanlığı ispatlandıktan sonra Türkleri kendi grup psikolojilerinin menfaatine hizmet edecek şekilde davranmaya zorlamaktır.

Ermenilerin kullandığı yansıtmalı özdeşim mekanizmasının hedefine yaklaşmasında önemli rolü olan bir olay Hırant Dink cinayeti olarak görülebilir. Bu cinayet ve sonrasında yaşananlar, Türk-Ermeni ilişkilerinde

işleyen mekanizmanın daha görünür hale gelmesini sağlamıştır. Hırant Dink, Ermenilere soykırım yapıldığı iddiasını açıkça dillendirmeyen, iki toplum arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi gayreti içinde olan bir gazeteci olmasına rağmen, işlediği fiilin nedenini dahi açıklayamayan biri tarafından öldürülmüştür. Bu cinayet, Türkler arasında ölçeği bilinemeyen bir grupta güçlü bir Ermeni düşmanlığının ortaya çıktığının bir göstergesi olarak görülebilir. “Gerçek belki böyle değildir ve cinayet tamamen provokasyon amaçlıdır” gibi bir iddia da ileri sürülebilir, ama dışarıdan görünen gerçeklik ve dünya kamuoyunun psikolojik gerçekliği böyledir. Cinayet sonrasında binlerce Türk’ün “hepimiz Ermeni’yiz” sloganıyla cenazeye katılması da Türklerin bu cinayetin kendi toplumlarının bir ferdi tarafından işlenmesinden doğan bir vicdan azabı hissettikleri şeklinde yorumlanabilir. Hırant Dink cinayeti, geçmişte pek çok gazetecinin suikasta uğradığı Türkiye’de önceki gazeteci cinayetlerinde olduğundan çok farklı yorumların yapılmasına sebep olmuştur. Konu bir gazeteci cinayeti olarak değil “Ermeni gazeteci cinayeti” olarak ele alınmıştır. Bu cinayet sonrasında “utanıyorum” lafı o kadar çok dile getirilmiştir ki, bu da bahsettiğimiz vicdan azabının bir kanıtı niteliğindedir. Cenaze sonrasında Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkide geçici de olsa olumlu bir hava yaşanması cenaze sonrasında yaşananların Ermenilerin yansıtılmalı özdeşim mekanizmasıyla elde etmeyi amaçladıkları tabloya benzemesidir. Bu olumlu havanın geçici olması da cenaze sonrasında yaşananların Türklerin Ermenilere karşı duyduğu bir vicdan azabı değil, münhasıran Hırant Dink ile ilgili bir vicdan azabı olduğunun çok çabuk anlaşılmasıdır. Yani Türklerin vicdan azabı, bir Ermeni’yi öldürmenin değil, bir Ermeni’nin bir Türk tarafından öldürülmesini engelleyememiş olmanın vicdan azabıdır ve binlerce Türk’ün cenaze törenine katılması esasında Türklerin eskiden beri yaptığının, yani Ermenilere düşman olmadıklarını dile getirmenin bir tekrarıdır ibarettir.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nın 2008 yılındaki Ermenistan ziyareti sonrasında yine benzer şekilde kısa süreli bir sıcak hava ilişkide hissedildiyse de bunun da devamı gelmemiştir. İki toplum arasındaki ilişkilerdeki bu tür yakınlaşmaların geçici olmasında kimlik sorununu daha yoğun biçimde yaşayan Diaspora Ermenilerinin rolü olduğunu düşünmek için haklı gerekçeler vardır. Zira iki toplum arasındaki yakınlaşmanın getireceği, ilk olumlu sonuçlar Diaspora Ermenilerini çok da ilgilendirmemektedir. Ermenistan’ın ekonomisine güç getirecek bu sonuçlar Ermenilerin yeniden yaşanılan toprağı temel alan, güçlü sayılabilecek bir devlete sahip olma duygusuyla bir grup kimliği inşa etme ihtimallerinin de doğmasına yardımcı olabilir. Ermenistan Ermenilerinin böyle bir grup kimliği inşa etme yoluna girmeleri durumunda Diaspora Ermenileri ile Ermenistan Ermenileri arasında grup psikolojisi açısından bir yarıma ortaya çıkacak ve Diaspora Ermenileri

yeniden bir kimlik krizine gireceklerdir. Diaspora Ermenilerinin Ermenistan'ın ekonomik anlamda güçlenmesinden çok "soykırım" iddialarıyla uğraşmaları da ancak böyle açıklanabilir. Diaspora Ermenileri için güçlü bir Ermenistan'dan önce tamamlanması gereken görev "soykırım" iddiaları etrafında cereyan eden yansıtımlı özdeşim sürecinin hedefine varmasıdır.

İki toplum arasındaki ilişkiyle ilgili psikolojik analizimiz burada sona eriyor. Nesnel olma gayretiyle yaptığımız bu yorum ve tahminlerin taşıdığı niyetin tamamen iki toplum arasındaki ilişki sorununu doğru anlamak, görünen süreçlerin enerji kaynağı olan ve arka planda işleyen psikolojik sürecin sorunu doğru anlamaya katkısı olacağını göstermek olduğunu tekrar belirtmemiz gerekir. Bu niyetin bir ispatı olarak çözüm yolunda ilk adım olabilecek nitelikte birkaç öneride bulunmayı da kendimiz için bir borç olarak görüyoruz.

Ermenistan Ermenilerinin böyle bir grup kimliği inşa etme yoluna girmeleri durumunda Diaspora Ermenileri ile Ermenistan Ermenileri arasında grup psikolojisi açısından bir yarıma ortaya çıkacak ve Diaspora Ermenileri yeniden bir kimlik krizine gireceklerdir.

Çözüm İçin Öneriler ve Sonuç

Ermeni tarafı, batı dünyasında "soykırım" iddiası ile ilgili çalışmalarını sürdürürken Türk tarafının duruma kayıtsız kalması ve Ermenilerin amaçları doğrultusunda oldukça yol almış olmaları, sorunun çözümü için sadece bir soykırım olmadığının belgelerle ispatlanmasının yeterli olmayacağını, bunun geç kalmış bir hamle olduğunu düşündürmektedir. Bununla beraber yine de uluslararası platformda Türk tarafı kendi tezini sürekli ve etkin biçimde, gerek lobi faaliyetleriyle, gerek konferans, panel gibi faaliyetlerle anlatmalıdır.

Türk tarafı, soykırım iddialarına karşı kendi tezini savunurken tehcir uygulamalarının da Ermenilere büyük acılar yaşattığını kabul etmeli, tehcir ile ilgili kanıtları bir taraftan "soykırım" olmadığının ispatında kullanırken diğer taraftan Ermenilerin yaşadığı göç travmasını kabul etmek için de kendisine karşı kullanılmalıdır. Türk tarafı "soykırım olmadı" derken "hiçbir şey olmadı" gibi bir tavır ve tutum sergilememeli, "soykırım olmadı, ama maalesef tehcir oldu" gibi bir üslup benimsemelidir. Tehcir kanunun gerekçelerini doğru biçimde açıklayıp, ardından uygulamalar sırasında bazen duygusal sebeplerle haksızlıklar yapıldığını, ayrıca tehcir edilenlerin güvenliğinin o zamanki savaş durumu sebebiyle yeteri kadar sağlanmadığını da ifade etmelidir.

Türk tarafı, Ermenilerin seçilmiş travmalarına taktıkları ismi değil, bu travmanın varlığını kabul edebilir. Bunu kabul ettiğini, ama “soykırım” iddialarını kabul etmediğini dünyaya duyurabilir. Bunu yapabilmek için Türkiye’deki Ermenilerle güçlü bir işbirliğine girilmesi gereklidir. Tehcir uygulamaları sırasında canını kaybedenler Türkiye’de anılabilir. Tehcir uygulamaları sırasında yaşananları, devletin tutumunu ve niyetini, adilane olmayan uygulamaları ve göç sırasında yaşananları anlatan bir sinema filmi bütün dünyanın da dikkatini çekecektir.

Türkiye, diğer taraftan daha resmi düzeyde dünyaya da soykırım iddialarını hiçbir zaman kabul etmeyeceği, fakat tehcir bir insanlık suçuysa bu suçun işlendiğini, binlerce Türk’ü Balkan savaşları sonrasında yurtlarından eden Avrupa ve benzeri birçok suçu işlemiş Rusya ile birlikte kabul etmeye hazır olduğu mesajını çok açık biçimde vermelidir. Aynı konular sivil organizasyonlarla da gündeme taşınabilir ve sanat aracılığıyla da tarihte, zamanın şartları ve konjonktürü sonucunda yalnızca Ermenilerin değil pek çok topluluğun insani olmayan uygulamalara maruz kaldığı dünya kamuoyuna anlatılabilir.

Ermenilerin bugün ne istediği doğru anlaşılmalıdır. Ermenilerin hala doğudaki bazı Türk vilayetlerini ele geçirmek ve yeniden büyük Ermenistan’ı kurmak gayretinde olduğunun dile getirilmesi çok mantıklı görünmemektedir, zira böyle bir amaç dünyanın bugünkü durumunda, Türkiye’nin şimdiki konumunda gerçekçi değildir. Bazı Ermenilerin zihninde böyle bir hayal, bir ütopya mevcut olabilir, ama bütün Ermenilerin bu düşüncede olduğunu ve hatta böyle bir hayali olanların da bu hayalin gerçek olabileceğine inandıklarını düşünmek zordur. Kaldı ki buna benzer hayallere dayanarak bir toplum hakkında hüküm vermek doğru değildir. Ermenilerin de bugün artık tamamen Türkleşmiş olan bazı Türk vilayetlerini ele geçirme gayreti içinde olduğunu, bu yönde bir planlarının ve siyasetlerinin olduğunu farz etmek sorunu çözmekten çok büyütecektir. Ermenilerin istediği şey yansıtımlı özdeşim mekanizmasıyla Türkleri kendi arzu ettikleri şekilde davranmaya zorlamaktır.

Özetle çözüm için Türk tarafı Ermenilerle arasındaki ilişki sorununu önce çok iyi tanımlamalı ve Ermeni tarafını doğru biçimde anlamalıdır. Türk ve Ermeni tarihçileri, bir araya getirip soykırımın olup olmadığı konusunu tartıştırmak şeklindeki tekliflerin pek bir işe yaramayacağı açıktır. Bunun yerine, önce Türk tarihçilerin kendi aralarında toplanması ve tarihsel gerçekliği çok açık biçimde Türk toplumuna anlatması, ardından konunun psikolojik boyutu dikkate alınarak yapılabileceklerin tespit edilmesi ve Türk entelektüellerin, Türk sivil toplum örgütlerinin, Türk sanatçıların, sinemacıların, televizyon yapımcılarının ve en önemlisi Türkiye’deki

Ermenilerin sıkı bir işbirliği içinde çözüm için çalışması gerekmektedir. Sorunu çözme gayreti toplumun her kademesine yayılmadıkça ve ilişkideki sorunun psikolojik boyutu dikkate alınmadıkça çözüm çabaları netice vermeyecek, bir süre sonra da çözümsüzlük inancı iyice yerleşecek ve çözüm için hiç kimse adım atma isteği hissetmeyecektir. Böyle bir noktaya gelinmesi, her iki toplum için de olumsuz sonuçlar doğuracaktır.

KAYNAKLAR

- Arkun A., 'Into the modern age, 1800-1913', *The Armenians, Past and present in the making of national identity* içinde, Eds. Herzih E., Kurkchiyan M., RoutledgeCurzon, New York, 2005, ss. 65-88.
- Beyazyüz M., *Cemil Meriç'in Psikolojisi*, Aşına Kitaplar, Ankara, 2008.
- Bournoutian G. A., *A Concise History of the Armenian People: From Ancient Times to the Present*, Mazda Publishers, California, 2002.
- Bobelian M., *Children of Armenia: A Forgotten Genocide and the Century-long Struggle for Justice*, Simon & Schuster, New York, 2009, s.121
- Cahen C., *Pre-Ottoman Turkey*, Fransızcadan İngilizceye Çeviren. Jones-Williams J., Taplinger Publishing Company, New York, 1968.
- Clair-Tisdall W. St., *The Conversion of Armenia to the Christian Faith*, The Religious Tract Society, 1897.
- Çelik H., *Van'da Ermeni Mezalimi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2005.
- Encyclopædia Britannica, 'Armenian Apostolic Church', *Encyclopaedia Britannica Ultimate Reference Suite (Bilgisayar Yazılımı)*, Encyclopædia Britannica, Chicago, 2010.
- Ghazarian J.G., *The Armenian Kingdom in Cilicia during the Crusades: The Integration of Cilician Armenians with the Latins (1080-1393)*. Routledge, New York, 2000.
- Göka E., "Ermeni Sorunu'nun (Gözden Kaçan) Psikolojik Boyutu", *Ermeni Araştırmaları*, Cilt 1, (Mart, 2001), p. 131.
- Göka E., "Ermeni sorunu'nun (gözden kaçan) psikolojik boyutu", *İnsan Kısım Kısım: Toplumlar, Zihniyetler, Kimlikler* içinde. Erol Göka, Aşına Kitaplar, Ankara, 2. Baskı, 2006, ss.212-220.
- Göka E., 'İnsanın grup-varlığına teorik bir yaklaşım', *İnsan Kısım Kısım: Toplumlar, Zihniyetler, Kimlikler* içinde. Erol Göka, Aşına Kitaplar, Ankara, 2. Baskı, 2006, ss.19-65.
- Göka E., "Göç edenlerin kurduğu her devlet (A.B.D., İsrail, Anadolu Türk Devletleri) aynı mı?", *Türk Grup Davranışı* içinde, Aşına Kitaplar, Ankara, 3. baskı, 2006, ss.202-208.

- Göka E., *Türk Grup Davranışı*, Aşına Kitaplar, Ankara, 3. baskı, 2006
- Göka E., *Türklerin Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 3. Baskı. 2009.
- Göka E., *Türk'ün Göçebe Ruhu*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2009.
- Göka E., 'İnsan ilişkilerini kavramanın aracı olarak yansıtılmalı özdeşim', *İnsan Kısım Kısım: Toplumlar, Zihniyetler, Kimlikler* içinde. Erol Göka, Aşına Kitaplar, Ankara, 2. Baskı, 2006, ss.99-139.
- Göral-Alkan F.S., Psikoloji ve Psikanaliz Penceresinden Türk-Ermeni Meselesi: Mağduriyet Psikolojisi ve Büyük-Grup Kimliğinin Etkisi, *Avrasya Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü*, http://www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index4_1_1.htm. Erişim Tarihi: 10.11.2010.
- Halaçoğlu Y., *Facts Relating to the Armenian Relocation* (1915), TTK Yay., Ankara, 2001.
- Hewsen R., *Armenia: A Historical Atlas*, Chicago University Press. Chicago, 2001.
- Hogg M.A., 'Social Categorization, Depersonalization, and Group Behavior', *Blackwell Handbook of Social Psychology: Group Processes* içinde. Ed. M. A. Hogg ve R. S. Tindale, Blackwell Publishers, Massachusetts, 2001, ss.56-85.
- Hovannisian R.G., *The Armenian People from Ancient to Modern Times*. Palgrave Macmillan, New York, 1997.
- Imber C., *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, çev. Ş. Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- İlter E., "Ermenistan adı, Ermeniler'in menşei ve bazı Ermeni iddiaları üzerine", *Ermeni Araştırmaları*, 2002, sayı 6. www.eraren.org, Erişim Tarihi. 10.11.2010.
- Kaçaznuni, O. *Taşnak Partisinin Yapacağı Bir Şey Yok*, Çev. A. Acaloğlu, Kaynak Yay., İstanbul, 2006.
- Kushner H. W., *Encyclopedia of Terrorism*, SAGE, Thousand Oaks, CA, 2003. s. 47
- Laçiner S., *Türk Ermeni İlişkileri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2004

McCarthy J., *The Ottoman Peoples and the End of Empire*, Bloomsbury U.S.A. Publishing, New York, 2001.

Moses Khorenatsi, *History of the Armenians*, İngilizceye çeviren. R. W. Thomson, Harvard University Press, USA, 1980

Nersoyan T., ‘Armenian Church’ (1987), *Encyclopedia of Religion vol.I* içinde, Ed. L. Jones, Thomson Gale, Farmington, Hills, 2005, ss.487-490.

Payasliyan S., *The History of Armenia*, Palgrave Macmillan, New York, 2007.

Shaw S. J., Kural-Shaw E., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol. 2, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977.

Sirarpie D. N., “The Kingdom of Cilician Armenia”, *A History of the Crusades, vol. II*. İçinde, Ed. K. M. Setton, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1962.

Stalin A Critical Survey of Bolshevism, “Chapter III.”
<http://www.marxists.org/history/etol/writers/souvar/works/stalin/ch03.htm> ; Erişim Tarihi: 10.10.2010

Volkan V. D., *Kan Bağı: Etnik Gururdan Etnik Teröre*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999.

Walker C. J., *Armenia: The Survival of a Nation*, Palgrave Macmillan, London, 1990.

“The First Republic” <http://armenianhistory.info/the-first-republic/> , Erişim Tarihi: 10.11.2010

“Agreement Between the ARF (Armenian Revolutionary Federation-Dashnaktsutyun) and the CUP (Committee of Union and Progress, İttihad ve Terakki)” <http://www.arfd.info/2010/08/07/agreement-between-the-arf-dashnaktsutyun-and-the-ittihad-ve-terakki/> Taşnak Örgütü Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 10.11.2010